

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

BAHAUDDİN EL-ÂMİLÎ
VE
EI-MİHLÂT KİTABI
(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN
Dr. Ayhan ERDOĞAN

HAZIRLAYAN
Abdullah ASLAN

Konya 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR	2
GİRİŞ	3
ÂMİLÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. BAHAUDDİN EL-ÂMİLÎ	7
1.1. İSMİ.....	7
1.2. KÜNYESİ	7
1.3. NİSPETİ	7
2. HAYATI.....	8
2.1. DOĞUMU.....	8
2.2. BABASI	10
2.3. MEZHEBİ	10
2.4. SEYAHATLERİ.....	11
2.5. VEFATI.....	14
3. İLMİ KİŞİLİĞİ	15
3.1. HOCALARI.....	17
3.2. TALEBELERİ.....	19
3.3. ESERLERİ	22
3.3.1. HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ.....	22
3.3.2. FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİ	23
3.3.3. TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ.....	25
3.3.4. FEN VE MATEMATİK İLİMLERİYLE İLGİLİ ESERLERİ:	25
3.3.5. EDEB VE HİKMETLE İLGİLİ ESERLERİ	27
3.3.6. ARAP DİLİ VE EDEBİYATIYLA İLGİLİ ESERLERİ.....	27
3.3.7. DİNİ KONULARLA İLGİLİ DİĞER ESERLERİ	29
3.4. ŞAIRLİĞİ.....	29
3.4.1. DİNİ ŞİİRLERİ.....	30
3.4.2. NASİHAT VE ZÜHD.....	32
3.4.3. MERSİYE.....	33
3.4.4. TABİAT VE ŞEHİR TASVİRLERİ	34
3.5. ŞİİRLERİNDE ÜSLUB.....	35
3.5.1. ŞİİRLERİNDE GÖRÜLEN SANATLAR:	36
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
1. EL-MİHLÂT KİTABI.....	38
1.1. ÜSLUBU	39

1.2. MUHTEVASI	40
1.2.1. ÂYETLERE ÖRNEKLER.....	42
1.2.2. HADİSLER	43
1.2.3. VAAZ VE NASİHATLE İLGİLİ ÖRNEKLER.....	45
1.2.4. AHLÂKÎ VE HİKEMÎ ÖZDEYİŞLER.....	47
1.2.5. FELSEFECİLERİN HİKMETLİ SÖZLERİ	48
1.2.6. KUTSAL KİTAPLARDA GEÇEN SÖZLER.....	50
1.2.7. KELAM İLMİ KONULARIYLA İLGİLİ ÖRNEKLER	50
1.2.8. TARİHE DAİR ÖRNEKLER.....	52
1.2.9. ARAPÇA İLE İLGİLİ ÖRNEKLER.....	54
1.2.10. FABL ÖRNEKLERİ.....	56
1.2.11. DİĞER KONULAR.....	57
1.3. EL-MİHLÂT'IN YARARLANDIĞI KAYNAKLAR.....	60
1.4. ALINTI YAPTIĞI ŞAİRLER	62
2. TESBİT VE DEĞERLENDİRME.....	65
3. EL-MİHLÂT'A YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLER.....	65
SONUÇ.....	70
BİBLİYOGRAFYA.....	71

ÖNSÖZ

İslamın ilme ve çalışmaya verdiği önem, her dönem kendi güzelliği içerisinde meyvelerini vermiş, hem kendine hem bütün insanlığa faydalı olma prensibiyle büyük âlim ve mütefekkirler yetiştirmiştir. İşte böyle insanlar sadece yaşadıkları zaman diliminde değil yüzyıllar sonrasında da insanlık için birer meş'ale olmuşlardır.

Bahauddin el-Âmilî, ömrünü ilme adanmış ilmiyle her alanda, her konumda insanları faydalandırmaya çalışmış, birçok talebe yetiştirmiş ve eserler kaleme almıştır. Ayrıca Safevîler döneminde önemli dini kurumlarda görev yapmış, kendi dönemine ve sonraki devirlere büyük tesiri olmuş idealist ve aydın bir kişiliğe sahiptir. Bende bu bağlamda *Bahauddin el-Âmilî ve el- Mihlât kitabı* adlı konuyu çalışmayı tercih ettim. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde el-Âmilî'nin hayatını, ikinci bölümde de müellifin el- Mihlât adlı eserini incelemeye çalıştım.

Çalışmamda bana yol gösteren ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocalarımdan danışman hocam sayın Dr.Ayhan ERDOĞAN'a ve Prof. Dr.Tacettin UZUN hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Abdullah ASLAN

KONYA-2007

KISALTMALAR

age : adı geçen eser

agm : adı geçen makale

b. : İbn

Bkz. : bakınız

blm. : bölüm

DİA : Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi

Ef. : Efendi

h. : hicri

İA : İslm Ansiklopedisi

ktb. : kütüphane

M.E.B : Milli Eėitim Bakanlığı

no : numara

s. : sayfa

thk. : tahkik eden

trc. : tercüme veya tercüme eden

ts. : tarihsiz

GİRİŞ

ÂMİLÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Safevîler İran'da ilk başta bir tarikat temsilcisi iken sonradan kuvvetli siyasi bir birlik kurmuş olan bir hanedandır. Bu hanedan adını Safevîyye tarikatı reisi Şeyh Şâfiu'd-dîn'den almıştır. Aslında Sünnî olan bu zat yaşadığı İlhanlılar devrinde tarikat merkezi olan Erdebil'de büyük bir şöhret yapmış ve etrafına kalabalık bir mürit kitlesi toplamağa başlamış ve bu suretlede İlhanlı devlet adamlarının büyük saygısını elde etmiştir. 1334'te vefatından sonra yerini oğlu, onun yerini torunu Havâce Ali ve onun oğlu Şeyh İbrahim almıştır. Bu zatların şöhreti zamanla kendi memleketlerinin dışına taşmış ve Erdebil, Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın diğer bölgeleri ile Belh ve Buhâra gibi daha uzak yerlerden gelen kimselerin ziyaret ve hizmet ettikleri bir yer haline gelmişti. Bursa'da bulunan Osmanlı padişahlarınca da şöhretleri bilinen bu zatlara her yıl çerağ akçesi denilen hediyeler gönderilirdi. Havâce Ali'ye gelinceye kadar tamamiyle Sünnî bir tarikat olarak tanınan bu oluşum adı geçen bu şeyh zamanında Şiiliğe meyleden bir mahiyet aldı. Timur üzerinde büyük bir nüfuzu olduğu anlaşılan Havâce Ali'ye bu hükümdar tarafından köyleriyle birlikte Erdebil verildi. Kendisine bu arazi içinde her türlü kayıt ve şarttan azade olarak müstakilen hareket etmek hakkı tanındı. Bu yüzden burası ayrıca cemiyete zararlı birçok kimselerin de sığınağı haline geldi. Bu arada Havâce Ali'nin Timur üzerinde nüfuzu, kendisinin Anadolu'da bulunan Batınî zümreler arasında geniş taraftarlar edinmesini de sağladı. Timur'un Anadolu'dan beraberinde götürdüğü ve Havâce Ali'nin şefaatiyle serbest bırakılan ve kalabalık olduğu anlaşılan Türkmenler, şeyhin tabî müridi ve fikirlerinin yayıcısı oldular.

Tarikat Havâce Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt zamanında tamamen siyasi gayeler taşıyan bir teşekkül haline gelmiştir. Tarikat, tamamen Şiiliği benimseyen bir hal almıştır.

Safeviyye tarikatı büyük bir beylikten devlet haline gelmiştir. Zamanla Şah İsmail İran'da siyasi bir birlik kurmaya muvaffak olmuş ancak Şah İsmail'in gerek kendi tarikatını yaymak için Anadoludaki telkin, tahrik ve propagandaları gerek Sünnîlere yapmış olduğu kötü muamele Yavuz Sultan Selim'i endişelendirmiştir. Arada teati edilen kırıcı mektuplardan sonra 23 Ağustos 1514'de yapılan Çaldıran Savaşı'nda

Şah İsmail yenilmiştir. Bu suretle İran'da kurulmuş olan birlik yeniden dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Aşağı yukarı on yıllık bir karışıklıktan sonra 24 Mayıs 1524'de Şah İsmail'in ölümü üzerine yerine oniki yaşındaki oğlu Şah Tahmasb geçti. Son derece mutaassıp bir insan olan Şah Tahmasb elli üç yıl gibi uzun bir saltanattan sonra 15 Mayıs 1576'da vefat etti. Yerine uzun bir mücadeleden sonra İsmail Mirza, Şah İsmail II ünvanıyla 22 Ağustos 1576'da saltanat tacını giydi. Bu hükümdarın ilk icraatı bazı Kızılbaş ileri gelenleri ile şehzâdelerin çoğunu ortadan kaldırmak oldu. Kendisi şâfliğe meyilli olup şia ulemasını saraydan uzaklaştırmış, onların yerine sünnî âlimleri ikâme etmiş idi. Çeşitli iç karışıklıklardan sonra Kızılbaş reisleri tarafından Şah Tahmasb'ın büyük oğlu Muhammed Hudâbende saltanata getirildi. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile birçok anlaşmazlık yaşayıp Osmanlı kuvvetlerinin tehdidi altında kalan Safevî Devleti içindeki ihtilafların da merkezi haline geldi. Şah Abbas memleket dahilindeki ihtilafları halletmek maksadıyla Osmanlı Devleti ile anlaşmak istedi. Safevî Devleti anlaşma için İstanbul'a bir sefaret heyeti gönderdi. Yapılan müzakere ve muhabereleden sonra İran'da peygamberin ashabına halifelerine hakareten vazgeçilmesi, Sünnîlerin nefretini gerektirecek hareketlerden kaçınılması gibi maddeleri ihtiva eden ve Sultan III. Murat'ın imzasını taşıyan bir ahidnâme yazıldı. Şah Abbas memleketini ve ordusunun kuvvetlendirdikten sonra Osmanlıların zaptettikleri yerleri tekrar ele geçirmiş, Basra Körfezi ağzında bulunan adaları da Portekiz'lilerin elinden almıştı. Kırk iki senelik bir saltanattan sonra oldukça zalim tanınan bu hükümdar 1629 yılında öldü. Bundan sonra saltanat halinde çeşitli hükümdarlarla yönetilen Safevî Devleti 26 Şubat 1737'de Nadir Şah'ın saltanatı ele geçirmesiyle sona erdi.

Çeşitli sanat alanlarında ileri derecede eser veren Safevîler Şii akidesini desteklediler. Bunun neticesinde Şii fıkhi, tefsir ve hadis ilimleri gelişmiştir. Ancak din dışı sahalarda fazla bir gelişme olmamıştır. Çocukların çoğu çok basit mekteplerde Kur'an okumayı öğrendikten sonra bir sanatla meşgul oluyordu.¹

Birçok siyasi çekişmelere ve iç karışıklıklara sahne olan Safevi devleti anladığımız kadarıyla dışa açık bir politika izlememiş ve kapalı bir toplum olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu politikalarının temelinde de yöneticilerinin mutaassıp birer Şii olmaları en büyük rolü oynamıştır. Diğer kültürlere kapalı bir toplum olmaları sosyo- kültürel alanlarda ilerlemelerine mani olurken, Sünnî –Şii çekişmeleri Şii fıkhi,

¹ İslam Ansiklopedisi, İslam Alemleri, Tarih Coğrafya, Etnoğrafya ve Bibliyografya Lugati, M.E. B, İstanbul 1988, X, 53-58.

tefsir ve hadis ilimlerinin gelişmesine vesile olmuştur. Bahauddîn el-Âmilî de Safeviler'in en parlak döneminde yaşamış hem fen-matematik hemde İslami ilimlerde eser vermiş büyük âlimlerden birisidir. Bizde bundan sonraki birinci bölümde el-Âmilî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri hakkında bilgi vereceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BAHAUDDİN EL-ÂMİLÎ

1.1. İsmi

Tam ismi Muhammed b. ‘Izzi’ d-din Hüseyin b. Abdi’s-Samed b. Şemsi’ d-dîn Muhammed b. Ali el-Huseyn b. Muhammed b. Salihî’ l-Âmilî el-Cubbaî el-Harisî el-Hemdanî’ dir.²

1.2. Künyesi

Künyesi: Ebu’l-Fedâil,³ lâkabı ise Bahâuddîn kelimesinden kısaltma yaparak ismine nispetle el-Bahâî’ dir. Bu şekilde kısaltmalarla ifade etmek, şâirlerin ıstılahında şâirin mahlası olarak kullanılmıştır. İran şâirleri de şiirlerinde asıl isimlerinin dışında bir isimle kendilerini gizliyorlardı. Mesela şâir Maslahu’ d-dîn eş-Şirazî kendisini Sâdi ismiyle ifade etmiştir.⁴

1.3. Nispeti

el-Âmilî’nin doğum yeri ve dolayısıyla nisbesi hakkında ihtilaf vardır. Aslında el-Âmilî babası Hüseyin Abdussamed el-Cubbaî ve dedesi Şemsuddîn Muhammed el-Cubbaî, Güney Lübnan’da bulunan Amil bölgesinde doğmuş olup, babası ile beraber çocukken İran’ a gitmiş olmasına nazaran İran’da iki yerde bulunan Amil adındaki şehirlerle hiçbir alakası yoktur. Bahaî kendisi, aslının Cebelu Amil bölgesinden olduğunu, Takiyyuddîn Meclisi onun şu sözleriyle açıklar: “Babalarımız ve dedelerimiz Cebel’ü Amil bölgesindedir. Onlar devamlı ilimle, ibadetle ve zühtle meşgul idiler. Ancak acem suyunu içince bunların hepsini terk ettik.” Bazı tarihçilere göre İran’daki Âmil bölgesindedir ve Ceyhun nehrinin sol tarafında kurulan Âmil bölgesinden

² Muhammed el-Muhibbî, *Hulâsatu’l-Esîr*, İstanbul, III, 440; el-Hurru’l-Amilî, *Emelu’l-Âmil*, Mektebetu’l-Endelüs, Bağdat, s. 155; Abdullah Nîmet, *Felâsifetü’s-Şîa*, Dâru’l-Fikr, Lübnan, s. 398; Hayrettin ez-Ziriklî, *el-A’lâm, Dâru’l-İlm*, Beyrut, 1984, VII, 334; İbn M’asum, *Silâfetu’l-Asr fî Mehasini’s-Şuarâi bi Külli Mısr*, el-Mektebetü’l-Murtedaviyye li İhyâi’t-Turâs, Tahran, t.s. , s. 289.

³ Muhammed Bâkır b. Zeyne’l-Âbidîn b. Cafer el-Müsevî el-Hünsârî, *Ravdâtü’l-Cennat fî Ahvâli’l-Ulema ve’s-Sâdât*, (Thk. Esedullah İsmailiyyan), Tahran, 1392, V,75; Delâl Abbas, *Bahâu’ d-dîn el- Âmilî Edîben ve Fakîhen ve Alimen*, Daru’l-Hıvar, 1995, s. 79.

⁴ Delâl Abbas, *age.*, s. 80

olduğunu söylemişlerdir. Kanatimizce nisbesinin el-Âmilî (العاملی) olması gerekir. Çünkü talebelerinden Hurr el-Âmilî, *Emelu'l -Âmil fî Ulemâi Cebeli Âmil* adlı eserinde, müellifin kendi eserlerinden olan *Miftâhu'l Felâh*, *Kitâbu'l Erbaîn* ve *Keşkül Adlı* eserlerinde Cebelu Âmil bölgesinden olduğunu açıklamıştır.

el-Âmilî, Güney Lübnan'daki Âmil Dağı'na nispetle bu ismi almıştır. Bahaud-dîn el-Âmilî, aslının Cebel-u Âmil'den olduğunu kendisi “Babalarımız ve dedelerimiz Cebel-u Âmil bölgesindedir. Atalarım devamlı olarak ilim, ibadet, zühtle meşgul oldular. Ne zaman ki Acem suyundan içtik, bunların hepsinden mahrum olduk.”⁵ Sözleriyle açıklamıştır.

Cubbaî nisbesi ise Cubba' köyüne nispetledir.

Harisî el-Hemdanî nisbeleri ise soyunun tabiinden, Hz. Ali'nin yakın dostlarından olan, onunla beraber Cemel ve Sıffin Savaşlarına katılan Hâris b. Abdillahi'l-‘Aver el-Hemdânî (65/684)' ye nispet edilmesi sebebiyledir.⁶ Bu zat meşhur Arap kabilelerinden olan Hemdan kabilesindedir. Bu kabilede Yemen'in en meşhur kabilelerindedir.⁷

2. HAYATI

2.1. DOĞUMU

Tarihçiler, el-Âmilînin doğum yeri ve dolayısıyla nisbesi hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir.

el-Âmilî 953/1546 yılında Zilhicce'nin onüçüncü, miladî olarak Şubat'ın dördüncü Cuma günü Lübnan'ın Cebelu Amîl bölgesindeki Ba'lebekke'de doğmuştur.⁸

⁵ Muhsin el-Emin, ‘Ayânu’ş-Şia, (*Tahk. Hasan el-Emin*), Dâru't-Taaruf, Beyrut, 1983, IV, 301; Muhammed Bâkir b. Zeyne'l-Âbidîn b. Cafer el- Müsevî el-Hünsârî, *age.*, V, 75.

⁶ el-Muhibbî, *age.*, III, 455, Bazıları (ki onlardan biri de) Zirikîdir. Nisbesini Hemezânî olarak belirtmişlerdir. Ancak bu bir hatadır. Çünkü Hemezân İran beldelerindedir. Delâl Abbas, *age.*, s. 81. Muhammed Altuncî, *Bahâu'd-dîn el-El-Amilî Bahâu'd-dîn el-El-Amilî Edîben Şairen Alimen, Dimeşk*, s. 11

⁷ Delâl Abbas, *age.*, 81; Muhammed el-Muhibbî, *age.*, III, 455.

⁸ Salih Zeki, *Asar-ı Bakiye*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1329, II, 292; Kays Ali Kays, *el-Îraniyyûn ve'l-Êdebu'l-Arabî*, Muessesetu'l-buhus ve't-tahkikati's-sikafiyye, t.s.;s.397; el-Hurru'l-Amilî, *age.*, I, 155; Muhammed el-Muhibbî, *age.*, III, 440, Abdullah Nîmet, *age.*, s. 398, ez- Zirikî, *a.g.e.*, VII, 334

Ebu'l-Meâlî et-Talevî, Kadri Tukan⁹ ve Şemseddin Sâmi¹⁰ ise İran'daki Âmil(آمل) de doğduğu görüşündedirler.

Amil (آمل) adıyla iki şehir vardır: bunlardan birisi İran'ın kuzeyindeki Mazenderan tarafındadır. Zamanında Taberistan'ın merkezi olduğundan Amil-i Taberî namıyla diğerinden ayrılır. İkincisi Horasanda Ceyhun nehrinin sol tarafındaki Merv'den Buharaya giden yol üzerindedir. Bu da Amil'i Taberî'den ayırmak için Amil-i Ceyhun olarak bilinir. Bundan başka Suriye'de Amil(عامل) olarak bilinen bir dağ bulunduğundan bazı tarihçiler el-Âmilî'nin Ba'lebekke'de doğduğunu belirterek isminin Bahâuddîn el-Âmilî (العاملى) olduğunu söylemişlerdir.¹¹

Buradaki ihtilafların temelinde nisbesinin Âmilî(العاملى) mi yoksa (الأملى) mi olduğu konusu yatmaktadır. Ba'lebekke'de doğduğunu ifade eden tarihçiler (العاملى) şeklinde olduğunu kabul ediyorlar. (الأملى) olduğunu söyleyenler ise İran'da doğduğunu söyleyenlerdir.

Allâme Hillî'nin “*İrşad*” adlı kitabından el-Âmilî'nin babası, çocuklarının doğum yeri ve tarihi hakkında şöyle bilgi verdiğini Muhammed (el-Âmilî) h. 953 yılında Zilhiccenin 17 sinde Cuma günü güneşin batışından sonra, (diğer oğlu) Abdussammed ve torunu seyyid Muhammed'in Kazvin'de doğduklarını zikrettiği aktarılmaktadır.¹² Delâl Abbas bu bilgiden yola çıkarak el-Âmilî'nin, babası İran'a hicret etmeden Lübnan'ın güneyindeki Cebelu Amîl'de doğduğunu, eğer ilk vatanından başka bir yerde doğsaydı diğer oğlu ve torununun doğum yerini zikrettiği gibi, el-Âmilî'nin de doğum yerini zikredecekti diyerek değerlendirmektedir.¹³

Bu görüşü el-Âmilî'nin Keşkül adlı eserindeki şu sözleri de teyit etmektedir. “Eğer babam Arap bölgesinden Acem bölgesine gelmeseydi ve devlet yöneticileriyle

⁹ Kadri Hafız Tukan, *Turasu'l-Arabi'l-İlmî*, Dâru's-Şuruk, Beyrut 1963.

¹⁰ Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-Âlâm*, Mihran Matbası, İstanbul, 1308, II, 1411.

¹¹ Salih Zeki, *age.*, II, 292,

¹² Muhsin el-Emin, *age.*, VI, 63.

¹³ Delâl Abbas, *age.*, s. 97.

haşir neşir olmasıydı, insanların en zâhit, en âbid ve en muttakisi olurdum. Ancak babam o beldelerden çıkıp beni bu beldelere getirdi.¹⁴

Bu rivayetlerden de anlaşıldığına göre el-Âmilî Lübnan'ın Cebelu Amîl bölgesinde doğmuş, daha sonra İran'a babasıyla beraber göç etmişlerdir. Dolayısıyla bahsi geçen İran'daki Âmil (أمل) bölgesi ile hiçbir alakası yoktur. Bu durumda nisbesinin *العاملی* olması gerekir.

2.2. BABASI

eş-Şeyh Huseyn b. Abdi's-samed b. Şemsi'd-dîn Muhammed b. Ali b. Huseyn b. Muhammed b. Salih b. el-Âmilî el-Cubbaî el-Hârisî el-Hemdânî 918/1512 Osmanlının Şam'ı fethinden 40 sene önce doğmuş ve 984/1576 yılında vefat etmiştir. el-Âmilî'nin hayatında babasının büyük tesiri olmuştur. İlk hocasıdır. Aynı zamanda temel eğitimini babasından almıştır. el-Âmilî kitaplarında babasından “üstadım ve ilimlerdeki dayanağım” diye bahsetmektedir.¹⁵

2.3. MEZHEBİ

el-Âmilî'nin bazı kaynaklarda Sünnî olduğu rivayet edilse de onun samimi bir Şîî olarak hayatını sürdürdüğü, kendisine ait bazı eserlerin incelenmesinden sonra mutaassıp bir alim olmadığı ve şeriate ters düşmeyen bir tasavvuf görüşüne sahip olduğu anlaşılacağı üzerinde ısrarla durulmuştur.¹⁶

Ehl-i Beyt'e karşı olumlu tutum sergilemesi ve Şeyhayn (Ebu Bekir ve Ömer r.a.) karşı tavır almamasından dolayı Basra âlimlerinin bazıları onun Ehl-i Sünnet olduğunu belirtmişler. Rafizî ve Mülhid liderlerden korunmak ve sakınmak için Şîî gibi

¹⁴Bahauddîn el-Âmilî, *el-Keşkül*, thk. et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru İhyâi'l Kûtûbi'l-Arabiyye, t.s., mukaddime bölümü.

¹⁵ el-Muhibbî, *age.*, III, 447

¹⁶ Ömer Okumuş, “el-Âmilî”, *DİA*, III, 60.

davrandığı, Rafizî olan Şah Abbas'ın kendine yakın olması ve Sünnî âlimleri öldürmesinden dolayı Ehl-i Beyt'e karşı olumlu tavır göstermesini gerektirmiştir.¹⁷

Muasırı olan el-Hâfacî şöyle demektedir: “Şah Abbas zamanındaki ulemanın reisi olan el-Âmilî, Şahın mezhebine hiçbir zaman girmemiştir. İtikat ettiği şeyden başkasını da söylememiştir. Mutaassıp olmayan bir Alevîdir. Böyle olması mantıklı düşünüenlere göre ehven-i şer dir.” Ayrıca el-Âmilî'nin, lisan-ı haline uygun olan şu şiirini aktarmıştır.

إِنْ كَانَ رَفِضًا حُبُّ آلِ مُحَمَّدٍ فَلْيَشْهَدْ التَّقْلَانُ أَنِّي رَافِضِيٌّ

*“Eğer Muhammed (s.a.v)'in ehlini sevmek Rafizî olmaksa, bütün ins ve cin şahit olsun ki ben Rafizî'yim”.*¹⁸

2.4. SEYAHATLERİ

el-Âmilî ömrünün büyük bir kısmını seyahatlerle geçirmiş, gönlündeki ilim sevgisi kendi devrindeki ve kendinden önceki tanıdığı müelliflerin kitaplarına muttali olma duygusu, onun seyahatlerinin en önemli sebeplerindendir. Kaynaklar onu ömrünün yaklaşık otuz yılını seyahatlerle geçirdiğini belirtirler.

Babası, el-Âmilî doğmadan önce Şam'ın bazı şehirlerinde yaşadı. Daha sonra el-Âmilî bazı kaynaklara göre h. 960 senesinde yedi,¹⁹ bazılarına göre ise h. 966 senesinde onüç yaşındayken babası onu İran'a götürdü. Hicri 960 senesinde Safevî hükümdarı Şah Abbas-ı Kebir zamanında İsfahan'da üç yıl kaldı. Bundan sonra 963/1555 senesinin sonunda ya da 964 senesinin başında Kazvin'e geçti. Kazvin'de de üç yıl kaldı. 966

¹⁷ Muhammed Bâkır b. Zeyne'l-Âbidîn b. Cafer el- Mûsevî el-Hûnsârî, *Ravdâtü'l-Cennat fî Ahvâli'l-Ulema ve's-Sâdât*, I,VIII, (Thk. Esedullah İsmailiyyan), Tahran, 1392, VII, 71-72.

¹⁸Ebu'l-Abbas Şihabu'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Rayhânetü'l-Elibbâ ve Zehrati'l-Hayatu'd-Dünya*, (Thk. Abdulfettah Muhammed Hulvî), Kahire, 1967, I, 208

¹⁹ el-Hûnsârî, *age.*, V, 81.

yılına kadar burada kalan el-Âmilî, Şah Abbas'ın isteğiyle Isfahan'a geri döndü.²⁰ Oradan 971/1564 senesinde Meşhed'e geçti. el-Âmilî 971/1564 yılında Recep ayında babasından icazesini buradayken almıştır. Şah Tahmasb'ın Herat'ı fethinden sonra babası 975/1568 senesinde Herat'a geçti.²¹ Babasının bu denli seyahat etmesinin sebebi, hükümdar Şah Tahmasub'a yakın olması, o gittiği bölgelerin irşadı, Şia mezhebini yaymak amacı gütmüş olmasıdır. Bu sırada şer'i hükümlerin icrası, dinî ilimleri öğretmek amacıyla sekiz sene Herat'ta kalmıştır. Bu sırada şeyhülislamlık görevini de yürütüyordu. Ayrıca bu göçlerin sebebi kesin olarak bilinmemekle beraber Şia kaynaklarında Osmanlı'nın Şam ve Lübnan üzerindeki baskıları sebep gösterilerek bu bölgelerdeki Şii ulemanın İran tarafına göçe zorlandığı belirtilmektedir. Yine aynı kaynaklarda İmâmiyye mezhebine mensub olan âlimler Osmanlı'nın Şam'a girmesinden ve hakim olmasından önce Şam'dan İran tarafına göç ettikleri Halep'in kuzeyinden güneyine bazı Dürzîler'in göç ettiği bahsetmiştir.²²

el-Âmilî 975/1567 yılına kadar babasıyla birlikte seyahat etti. Buradayken *el-Fevâidu's-Samediyye* adlı eserini tamamladı. Bu arada yani 975–983 yılları arasında Kazvin'de kaldı. Babası 983/1575 yılında Herat'ı bırakıp Şah Abbas'la görüşmek için Kazvin'e geldi. Oğlu el-Âmilî ile beraber hacca gitmek için Şah Abbas'tan izin aldı. Şah, babasına izin verdi. Fakat el-Âmilî'ye izin vermedi. el-Âmilî'nin Herat'ta babasının yerine geçmesini emretti. Bu da el-Âmilî'nin ilk resmî görevi oldu.²³ Babası 984 /1576 yılında Bahreyn'de Rebû'l-evvel ayının sekizinde vefat etti.

el-Âmilî 984/1576 yılında Kazvin'e döndü. Orada ilim ve tedrisat işleriyle uğraştı. Bu döneme kadar el-Âmilî tek başına hareket etmemiş, babasının yanında yer almıştır.

²⁰ Delâl Abbas, *age.*, s.104, 105.

²¹ Delâl Abbas, *age.*, s. 107.

²² Muhammed Altuncî, *age.*, s. 32.

²³ ez- Ziriklî, *age.*, VII, 334.

Burada ilk görevi olan Şeyhülislamlık görevinde bulundu. Şeyhülislamlık görevi Osmanlı Devletinde en büyük dini kurumdur. Safevî devletinde ise en yüksek dini kurum molla başıdır. Şeyhülislam'ın şer'i işleri yürütülmesi emri bi'l-maruf ve'n-nehyi an'il-münker görevini ve talak, nikâh ve yetim mallarını korumak gibi görevleri vardır. Molla Başı ise Şah'ın yanında durur, zulmü kaldırmak, Müslümanlar arasında güvenliği tesis etmek, fakirlerin ihtiyaçları ile ilgilenmek gibi görevleri vardır. Delâl Abbas, *age.* s. 182.

Kazvin’i tam olarak ne zaman terk ettiğini bilmiyoruz. Fakat babasının ve Şah Tahmasb’ın ölümünden dört yıl sonra 988/1580 yılında Tebriz’e geldi. Oradan 990/1582 yılında İsfahan’a geçti. Buradayken hacca gitmek istedi. Recep 991/1583 Haziran ayında hacca gitti. 992/1584 yılında hacdan dönüşünde Mısır’a gitti. Mısır’dan sonra Kudüs’e gitti. Beyt-i Makdis’ten sonra Dımeşk’e gitti. Dımeşk’te yaşayan şiilerin merkezi olarak bilinen Harab bölgesine yerleşti. Burada Hafız Huseyn el-Kerbelâi ile görüştü. Dımeşk’ten sonra Halep’e gitti. Orada Ömer el-Urdî ve oğlu Ebu’l-Vefa gibi ulemanın önderlerinden bazılarıyla görüştü. el-Urdî onun Halep’e gelişini “suretini değiştirip, derviş kılığında hacetmek isteğiyle, Sultan Murat zamanında gizlice Halep’e geldi” diye anlatır ve bir yerde de Şah Abbas’tan Sultan Murat ‘a bir mektup getirdiğini belirtir.²⁴

el-Âmilî Osmanlı Devletinin bazı bölgelerini ziyaret etti. İstanbul’a geldi. Sultan Murat onu kabul etti. Sultan Murat Osmanlı Ulemasının en seçkinlerini çağırdı. el-Âmilî Türkçeyi de biliyordu. Aralarında Şianın, ehli kitabın kestiğini yemek haram olduğu görüşünü tartıştılar. Şah Abbas bizzat kendisi sorulara cevap verdi. el-Âmilî’de Şah Abbas ‘a bu tartışmada destek verdi.²⁵

992/1585 yılında tekrar İran’a döndü. İran’a dönüşünden bir buçuk yıl sonra yani 23 Sâfer 995/1587 yılında İsfahan’a geldi. 1001/1593 yılında Kazvin’e, 1002/1594 yılında tekrar İsfahan’a, 1003/1595 Irak’taki Meşhed el-Kazimî denilen bölgeye geldi. İsfahan’daki resmî görevi 1006/1595 yılında sona erdi. Bu sırada Meşhed’de *Hablu’l Metîn* kitabının birinci kısmını bitirdi. 1014/1606 yılının sonlarına doğru Tiflis’e geçti. 1015/1607 yılının Zilkâde ayında Kum şehrine geldi. Daha sonra *Meşriku’s Şemseyn* kitabının tamamladı. Yine bu senenin sonunda birçok talebesine icâzet verdi. Daha sonra ölümüne kadar İran’ın çeşitli şehirlerinde hayatını sürdürdü. Ömrünün sonuna doğru İsfahan’da yaşamaya başladı ve hayatını bu bölgede tamamladı. İsfahan’da 1622 yılında vefat ettikten sonra cenazesi Tûs şehrine götürülüp orada defnedildi.

Görüldüğü gibi el-Âmilî’nin ömrünün yaklaşık otuz yılını seyahatlerle geçirdiği belirtilmiş; ancak kaynaklar, el-Âmilî’nin h. 991 yılındaki hac dönüşünden sonraki

²⁴ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 35.

²⁵ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 36.

dönemleri esas alarak bu rakamı vermişlerdir. Ancak gerek devlet kademesindeki görevi gerekse kendisinin şahsi gayretleri, çeşitli bölgelerdeki ulema ile tanışıp, ilim öğrenme ve öğrendiği ilmi yayma gibi düşüncelere sahip olan idealist kişiliği, sûfî yaşantıyı hayat tarzı olarak kabul etmesi gibi sebeplerden dolayı ömrünün hemen tamamını farklı bölgelerde geçirmiştir. Bu sebepten seyahatlerini otuz yıllı sınırlandırmanın doğru olmayacağı kanaatini taşıyoruz.

2.5. VEFATI

el-Âmilî 'nin vefatı hakkında şöyle bir rivayet vardır: *el-Amilî vefatından kısa bir süre önce bütün büyük kimselerin kabirlerini ziyaret etmek istedi. Bir gün bir toplulukla otururken yanındakilere, ben bir ses duyuyorum. Siz de benim duyduğum şeyi duyuyor musunuz? diye sordu. Etrafındakiler soruyu biraz garip karşılayarak hayır cevabını verdiler ve ne duyduğunu sordular. Biraz tedirginleşti, şaşırды, anlaşılmaz bir şeyler konuştu. Sonra evine döndü ve kapısını kapattı. Çok geçmeden vefat etti.*²⁶

Talebelerinden Muhammed Takiyyu'l-Meclîsî hocasının vefatı hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Vefatından 6 ay önce Bâbâ Rüknüddin'in kabrinden bir ses işitti. Ben yakınındaydım bize bakarak sesi işittiniz mi? diye sordu. Biz hayır dedik. Ağlamaya başladı. Uzunca bir müddet kendine gelemedi. Ölüme hazırlanmam için bana haber geldi, dedi ve yaklaşık 6 ay sonra vefat etti.”*

Kaynaklar el-Âmilî'nin İsfahan'da vefat ettiği konusunda muttefikler. Fakat vefat tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Gittiği her yerde hocalarıyla beraber olan iki talebesinden Meclîsî ve Seyyid Hüseyin el-Kerki de: H.1030'da İsfahan'da ölüp, Meşhede nakledildiğini belirttiler.²⁷

Ancak Meclîsî hocasına bir ara yaşını sormuş, hocası 80 veya 79 cevabını vermiş ve bundan iki yıl sonra vefat etmiştir. Şimdi biz h.953 senesinden 1030'a kadar

²⁶ İbn Masum, *age.*, s.291; el-Muhibbî, *age.*, III, 453.

²⁷ el-Hûnsârî, *age.*, VII, 78.

ki zamanda hesap ettiğimiz yaşının 77 olduğunu görüyoruz. Yani 80'den az bir müddet dolayısıyla burada bir çelişki mevcut.²⁸

Seyyid Hüseyin Kerkî'de, 1030 yılının şevval ayında, Kâbeyi ziyaret ettikten sonra vefat ettiğini ve Tûs civarındaki Meşhed'e nakledilip²⁹ İmam Rıza'nın kabrinin yanına defnedildiğini belirtir.³⁰ Hur el-Âmilî ise bunlardan farklı olarak, “meşayıhtan, biz onun 1035 yılında vefat ettiğini işittik” diyerek bu tarihi veren tek kişi olmuştur.³¹ Bundan başka 1031³² tarihini zikredenler de olmuş ancak en net görüşler 1030 tarihi olarak görünmektedir. el-Âmilî'nin bu durumda 77 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır.

3. İLMİ KİŞİLİĞİ

el-Âmilî küçüklüğünden itibaren ilimle iştiğal etmiş, ilk olarak babasının ellerinde yetişmiş, zamanla çeşitli kültürlerin kaynaklarından faydalanmış biridir. Daha sonraki dönemlerde İran'da bulunmuş, orada da ilim ve marifette önder olmuş kıymetli hocaların yanında bulunmuş ve kendisini iyi derecede yetiştirmiş olan el-Âmilî, Safevî devletinin yüksek kademelerinde görev almış, devletin Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde katipliğini yaptığı belirtilmiştir.³³ Ana dili olan Farsça'nın dışında, Arapça'yı da çok iyi derecede bildiği ve Arapça birçok eserinin olduğunu görüyoruz.

Devrindeki âlimler arasında farklı bir konuma sahip olan el-Âmilî'nin geniş kültürü, talebelerinin ve eserlerinin çok olması ve çok yerler görmesi onun bu övgüye layık olduğunu göstermektedir. Mesela talebesi Meclisi el-Evvel hocası hakkında şöyle demiştir: “*Kendisinden çokça istifade ettiğimiz üstadımız ve şeyhimizdir. Bilakis o bir hoca olmaktan ziyade, muazzam bir babadır. el-Âmilî, kadri yüce, şanı büyük, hafızası kuvvetli, tek başına bir topluluğa bedel olan bir şahıstır. Onun gibi büyük bir âlim görmedim*” demektedir. Diğer bir öğrencisi Haydar el-Kerkî el-Âmilî de şöyle der: “*Çok iyi bir araştırmacı, iyi bir eğitimci olan el-Âmilî, zamanın en faziletli âlimlerindendi.*”

²⁸ Delal Abbas, *age.*, s. 161.

²⁹ Ömer Rıza, el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1958.

³⁰ el-Hünsârî, *age.*, VII,59; Muhammed Altuncî *age.*, s. 15.

³¹ el-Hurru'l-Amilî, *age.*, I, 158.

³² el-Muhibbî, *age.*, III, 453; Delal Abbas *age.*, s. 162,163.

³³ Delal Abbas, *age.*, s. 216.

*Kendinden önce ve sonra hiçbir âlime nasip olmayan ilimlere sahip, bazı ilimlerde tek ve otorite bir zattır.*³⁴

İbn-i M‘asûm Silafetül-Asr adlı eserinde el-Âmilî’yi “*kavmin önderi, İslam âlimlerinin efendisi, ilim dalgalarının coştığı büyük bir deniz, marifet ehlinin ulusu, fersahlarla ölçülmesi mümkün olmayan büyük bir meydan, hızına yetişmenin düşünülmese bile mümkün olmayan bir şahsiyet...*”³⁵ Sözleriyle övmüştür.

Başka bir müellifte “*el-Âmilî övgüye en layık olan bir kişidir. İlimde üstün payeye sahip olması ve orijinalitesiyle dünyanın en uç noktalarına kadar eğitmiştir. Bu sebeple, ilimlerin en ince ayrıntılarına kadar dalması, bütün yönleriyle bu ilimleri incelemesi, birçok ilimde otorite olması sebebiyle, tek başına bir toplum oluşturur. Zannetmiyorum ki zaman onun gibisini yetiştirmiştir.*”³⁶ Diyerek el-Âmilî’nin büyük bir âlim olduğunu belirtmiştir.

Seyahatlerinden birinde Mısır’a geldiği zaman Muhammed b. Ebil Hasenil-Kubra isminde bir âlimle tanıştı. Bu zat çok aşırı hürmet ve tazim de bulunuyordu. Bir defasında el-Âmilî bu zata “*efendim ben fakir, derviş bir adamım bunu hak etmediğim halde beni böyle nasıl tazim ediyorsun ?*” deyince; -“*Ben senin faziletli bir insan olduğunu biliyor. Ve senden fazilet kokusu alıyorum*” dedi ve onu öven bir kaside söyledi.³⁷

Kudüs’te karşılaştığı Rıza b. Ebi’l-Lutf el-Makdîsi: “*O, kendisinden ilim öğrenmek için gidilmesi gereken, ondan rivayet etmek için yolculuk edilmesi gereken bir kişidir*”³⁸ demiştir.

Dımeşk'te, Şafiî olan şeyh Hasan el-Bevrînî ile karşılaşması ise şöyledir: Tüccarlardan birisi şehrin önde gelen kişilerini davet ettiği bir ziyafet verdi. el-Bevrînî meclise girince, seyyah vaziyetinde halkın önünde oturmuş, halk da son derece edep ve tazimle onu dinliyordu. el-Bevrînî bu duruma şaşırды. Kim olduğunu bilmediği için pek

³⁴ el-Hünsârî, *age.*, I, 56.

³⁵ İbn M‘asûm, *age.*, s. 289.

³⁶ el-Muhibbî, *age.*, III, 440.

³⁷ el-Muhibbî, *age.*, III, 441.

³⁸ el-Muhibbî, *age.*, III, 442.

önemsemedi ve hiç iltifat etmeden bir yere oturdu. Akşam namazını kıldılar. el-Âmilî başından geçen bazı olayları anlatırken ağlamaya başladı. Konuşmasının devamında tefsirden zor bir meseleye daldı. Halkın anlamadığını görünce biraz daha anlaşılır bir ifadeyle anlatmaya başladı. Konunun detayına inmeye başlayınca el-Bevrînî'den başkası onu anlamaz oldu. Konu biraz daha ilerleyince el-Bevrînî'de anlamaz oldu. İşte bu sırada el-Bevrînî ayağa kalktı.

-Sen Bahaî el-Harisî'sin. Çünkü ben bu derecede ben ondan başkasını tanımadım dedi ve birbirlerinin boyunlarına sarıldılar. Birbirlerine iltifat etmeye başladılar.³⁹

Tüm bunlardan el-Âmilî'nin İran dışında da tanınan saygı ve hürmet gösterilen bir âlim olduğunu anlıyoruz. Hiçbir mezhep taassubu yapmadan ilim ve hikmeti nerde bulduysa almış, ilmi tecrübesi ve kültürüyle kendini aşmış, başka milletlere ve toplumlara mal olmuş bir isimdir.

3.1. HOCALARI

el-Âmilî daha küçük yaşlarda iken ilim tahsiline başlamış olup ilk tahsilini babasının yanında yapmıştır. İlim tahsil etmek için birçok beldeye gidip farklı kişilerden ders aldığı belirtilmektedir. Bilinen meşhur hocaları şunlardır:

1) Babası (984/1576) :

İlk hocası babasıdır. Babasından Arapça, usul-u fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmiştir. Babasından sözlü ve yazılı icazet almıştır. Hadis rivayetinde de Şiaya ait hadisleri nakletmekte olup babasından başka şeyhi yoktur. Çoğunlukla *Erbaîn* adlı kitabındaki hadislerin isnadını babasına dayandırır. el-Âmilî babasından eserlerinde çoğu zaman babam, üstadım ve şer'i ilimlerdeki dayanağım diye bahsetmektedir. Babası icazetinde şu ifadeleri kullanmıştır: “Şehit es-Sânî'nin icazetiyle aldığım aklî ve naklî ilimlerin hepsini en büyük oğlum benden yeterli derece okumuştur. Ben de şehit es-Sânî'nin bana verdiği ilimlerin hepsinden rivayete sadık kalmak şartıyla ve rivayet ve

³⁹ el-Muhibbî, *age.*, III, 443.

dirayet ehlinin nazarında sahih olan şartlara tâbi olması şartıyla icazet veriyorum” demiştir.⁴⁰

2) Abdullah Şihâbu’-d-dîn el-Yezdî (981/1573) :

Molla Abdullah diye meşhur olan el-Yezdî mantık ve felsefede ün yapmış âlimlerdendir. Yakın bir zamana kadar Necef ve Kum şehirlerinde okutulan mantığa dair bir hâşiyesi vardır.⁴¹ el-Âmilî bu hocasından felsefe, meanî ve kelam ilimlerini okumuştur. Taftazânî’nin *Tehzîbu’l-Mantık* adlı eserine Celaleddin ed-Devvânî’nin yazdığı şerhe dair bir hâşiyesi vardır.⁴²

3) el-Hakîm Imadu’-d-dîn Mahmud (982/1574) :

Bu zat yaşadığı devirde, İran doktorlarının en meşhurlarındandır. Şah Tahmasb’ın özel doktorlarından biridir. el-Âmilî bu hocasından tıp ilmini öğrenmiştir. *Er-Risâletu’l-Afyoniyye* isminde Farsça bir eseri vardır. Edebiyat ve şiire yatkın bir kişiliğe sahipti ve coğrafya ilmine önem veriyordu. *Acâibu’l-Mahlûkat*, *Garâibu’l-Mevcûdât*, *Âsâru’l-Bilâd* ve *Ahbâru’l-İbâd* isminde eserleri vardır.⁴³

4) Aliyyu’l-Mezhebi’l-Müderrişî(?) :

Aklî ve riyazî ilimlerdeki hocasıdır. Cebir ilmini ondan öğrenmiştir.

5) Molla Abdullah Molla Fâdıl el-Kâdî (?) :

Felsefe, kelam ve riyazî ilimlerdeki hocasıdır.

6) el-Mîr Murtezâ (?) :

el-Âmilî, Kazvin’e geldiğinde tanıştığı ilk hocasıdır.⁴⁴

⁴⁰ Delâl Abbas, *age.*, s. 217

⁴¹ el-Muhibbî, *age.*, III, 441; Abdullah Nîmet, *age.*, s. 451.

⁴² Delâl Abbas, *age.*, s. 221.

⁴³ Muhsin el-Emin, *‘Ayânu’ş-Şia*, X, 111.

⁴⁴ Delâl Abbas, *age.*, s. 221,222.

7) Ahmet el-Nehmenî el-Kehdemî el-Geylânî (?) :

Pir Ahmet olarak tanınan bu hocasından riyaziyat, hikmet ve astronomi ilimlerini okumuştur.

8) Abdu'l-Âfî el-Kerkî (993-?)

9) Muhammed b. Muhammed Ebî Latîfî'l -Makdisî eş-Şafi'î (?) :

Kendisiyle Kudüs'te tanıştığı ve hadis ilmini tedris ettiği hocasıdır.

10) Ahmet el-Keccâî (?)

11) Ömer el-Urdî (?) :

Bu hocasından Halep'deyken ders almıştır.

12) Mahmud b. Ebi'l Haseni'l- Bekrî (?) ⁴⁵ :

Görüldüğü gibi el-Âmilî birçok hocadan ders almıştır. Aynı dersleri farklı hocalardan okumuş

3.2. TALEBELERİ

el-Âmilî'nin medresesinde o devirde ilim ve marifette yüksek mertebelere ulaşan birçok talebe yetişmiştir. Bazı kaynaklarda 100 kadar talebesinden bahsedilmektedir. Bunlardan bazılarını aşağıya alıyoruz.

1) Sadru'ddîn eş-Şirazî(1050/1640) :

Molla Sadra olarak da bilinen bu talebesi el-Âmilî'nin ilk talebelerindedir. Felsefe, nahiv ve mantık ilmini okumuştur.

⁴⁵ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 16, 17; Abdullah Nîmet, *age.*, s. 451,452.

2) Nizamu'd-din es-Sâvicî

Hocasının vefatı sebebiyle tamamlayamadığı *Câmiu'l-Abbâsî* adlı eserini I. Şah Abbas'ın emriyle yirmi bâba tamamlayan talebesidir.

3) Zeynu'ddîn Ali b. Hâtemî'l-Kıdemî el-Bahrânî

Bahreyn bölgesinde hadis ilmini ilk neşreden kişidir. Bundan önce buraya ne bir eser ne de bir zat gelmiştir.

el-Bahrânî, el-Âmilî'ye talebe olmadan önce, Safeviler Bahreyn'i fethettikten sonra burada ilk cuma namazını kıldıran kişidir.

el-Bahrânî İran'dan döndüğü zaman hocası el-Âmilî gibi, hadis ilminin revaç bulmasını sağladı. Hocası Muhammed Makabî de ders halkasında bulunmaya başladı.

Böylece dün talebesi olan insana bugün kendisi talebe oldu diye kınandı. Buna binaen o da bunda ayıplanacak ve kınanacak bir durum olmadığını, çünkü O (el-Bahrânî), “şeyhimiz Bahâuddîn den öğrendiği hadis ilmi sebebiyle benden de başkalarından da üstün oldu diyerek” hadiste otorite olduğunu kabul etmiştir.

4) Molla Muhsin el- Feyzî'l- Kâşânî(1011–1091/ 1602–1680)

Feyz el Kaşânî diye meşhur, Arif ve Hâkim olan Molla Muhsin Şah Murtaza'nın oğludur.

Fıkıhta *el-Mefatîh* ve *el-Vâfi* adlı eserleri, tefsirde de *es-Safi* adlı bir eseri vardır.

Hikmet, tasavvuf, ahlâk ve âdab hakkında eserleri mevcuttur. II. Şah Abbas ondan cuma namazını kıldırmasını istedi o da bunu kabul etmedi. Kabul etmemesinin sebeplerini açıklayan uzunca bir risaleyle cevap verdi.

5) İbrahim b. Fahreddîn el-Âmilî el-Bâzûrî

6) **Ebû Tâlib et-Tebrizî**

7) **Zahîru'd-dîn İbrahim Kîvâmi'd-dîn el-Hemdânî**

8) **Bedru'd-dîn Ahmed el-Âmilî el-Ensarî**

9) **Huseynu'l Yezdî el-Urdükânî**

Hulâsatu'l Hisâb'ın şârihlerindendir.

10) **Sultan Huseyn b. el-Mevlâ Sultan Muhammed el-Esterâbâdî**

11) **Yahya el-Lâhûcî**

1025 yılında el-Âmilî'den icazet almıştır.

12) **Cevâd b. Sa'dillah el-Kâzımî**

el-Fadîlu'l-Cevâd el-Kâzımî olarak tanınır. Aklî, nakli, felsefî ilimlerde ve bunlardan başka çoğu ilimlerde önder olan el-Kâzımî, el-Âmilî'den İsfahanda ders almıştır. Hocasının *Hulâsatu'l-Hisab ve Zübdetü'l-Usûl* adlı eserine şerh yazmıştır.

H. 1091 yılında vefat etmiştir. Tanınmış felsefecilerdendir.

13) **Refîu'd-dîn Muhammed b. Hayder'it-Tıbtıbâi el-Hüseynî en-Nâibî**

Bu da meşhur felsefecilerdendir. H. 1082 yılında vefat etmiştir.

14) **Muhammed b. Aliyyi't-Tebrînî el-Âmilî**

15) **Zeynu'd-dîn b. Muhammed b. Hasan b. Zeyni'l-Âmilî**

16) **Şemsu'd-dîn Ebu'l-Mealî Muhammed b. Ali b. Ahmed b.**

Nîmetillah b. Hatûni'l-Âmilî (h.1055)

17) Muzafferu'd-din Ali⁴⁶

18) Muhammed Takiyyul-Meclisî'l-Evvel (1003–1070/ 1594–1659)

Bihâru'l-Envâr adlı eserin yazarı olan Meclisî Sanî'nin babasıdır. Zühd, ibadet, takva ve olgunlukta üstadı Şeyh Bahaî gibi olmaya çalışan onun yolundan giden birisidir. Hayatı boyunca riyaziyat, kötülükle mücadele, ibadetler, müminlerin ihtiyaçlarına koşmak ve halkın hidayeti için uğraşmıştır.

19) Hüseyin b. Haydar el-Kerkî⁴⁷

3.3. ESERLERİ

3.3.1. Hadisle İlgili Eserleri

1) **el-Erbeûn:** Kırk hadis şerhidir. Ehl-i beyt yoluyla rivayet edilen hadislerden derlediği bu eseri yine kendisi şerhetmiştir ve h. 995 yılında yazmıştır. Taşbaskı olarak Tahran'da h. 1274'te ve h.1310'da yayımlanmıştır. Kitap üzerine birçok hâşiyeye yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

a) Hâşiyetu İsmail b. Muhammed Rıza b. Alâiddin Muhammed el-Mâzenderânî el- Havâcî el-İsfahânî (h.1173)

b) Müellifin kardeşi olan eş-Şeyh Abdussamed b. el-Huseyn b. Abdissamed el-Hârisî (h. 1020)

c) Hâşiyetu es-Seyyid Abdullah b. Nuriddin b. el-Muhaddisi'l-Cezâirî (h.1173)

2) **el-Hablu'l-Mefîn fî Ahkami'd-dîn:** el-Âmilî sahih ve hasen hadisleri şerh ettiği ve çelişkili hadisleri güzel bir yöntemle ele aldığı bir eserdir.⁴⁸ Kitabı dört kısma ayırmıştır. Birinci kısım ibadetler hakkındadır. İkinci kısım akitler, üçüncü kısım

⁴⁶ Kays Ali Kays, *age.*, s. 408.

⁴⁷ Muhammed Altuncî *age.*, s. 17, 18.

⁴⁸ Muhammed et-Tûncî, *age.*, s. 46.

muamelât, dördüncü kısım ahkâm(hüküm ifade eden) hadisler hakkındadır.1319–1321 yıllarında Tahran’da basılmıştır.⁴⁹

3.3.2. Fıkıhla İlgili Eserleri

1) Kitabu’l-İsnâ Aşeriyyâti’l-Hams: Şia fikhına dair bir eserdir. Kitap taharet, namaz, zekat, hac, oruç konularından bahsetmiştir. Musannif bu konuların her birisini tek tek ele almıştır. *İsnâ Aşeriyye* ismiyle beş risale telif etmiştir.

2) el-Câmiu’l-Abbâsi: Şah Abbas’a ithaf ettiği bu eser Şia fikhına dair Farsça bir eserdir. Yirmi babdan meydana gelen bu eserin ibadetlere dair ilk beş kısmını yazdıktan sonra el-Âmilî vefat etmiş, daha sonra talebesi Nizamuddin es-Savicî bu beş babı ekleyerek kitabı tamamlamıştır.⁵⁰ Kitabın Tahran’da h.1230, 1243, 1312, 1325, 1327, 1329, 1331; Tebriz’de 1309, 1323, 1341, 1354; Bombay’da 1298, 1310, 1319, 1323; Leknev’de 1272, 1298, 1318 yıllarında çeşitli baskıları yapılmıştır.

3) Cevâbâtu’ş-Şah Abbas: Bu da onbeş konuyu içine alan bir kitaptır.

4) Cevâbâtu’l-Mesaili’l-Cezâiriyye: Bu da yirmi konuyu kapsayan, talebesi Şeyh Salih b. el-Haseni’l-Cezâirî’nin hocası el-Âmilî’ye sorduğu meselelere verdiği cevapları toplayan bir kitaptır.

5) Hâşiyetu Şerh-i Muhtasari’l-Usûl

6) Hâşiyetun alâ men lâ yahduruhu’l-Fakîh: Bu kitabın aslı İmamiyye Şiasının *Usûl’u Erbea*’sından biridir.

7) Risaletun fi Ahkami’s-Sucûd

8) Risaletun fi Zebaihi Ehli’l-Kitab

9) Kitabu’l-Vecîze

10) Risaletun fi’l-Fıkh ve’s-Salât

11) Risaletun fi’l-Mîrâs

12) Risaletun fi Tabakati’r-Ricâl

13) Risaletun fi’l-Kasri bi’s-Salâti ve’t-Tahyîr Fi’s-Sefer

14) Risaletun fi Mebahisi’l-Kurr

⁴⁹ Kays Ali Kays, *age.*, s. 406, 407.

⁵⁰ Muhammed et-Tûncî, *age.*, s.45

15) Kitabu'z-Zubdet'i fî Usuli'l-Fıkh: Usulû Fıkha dair olan bu eseri musannif beş kısımda yazmıştır. Tahran'da h. 1309 Leknev'de de 1307 yılında basılmıştır.

16) er-Risâletu'l-İsnâ Aşeriyye: Hicri 1307 ve 1309 da Tahran'da basılmıştır. Bu risalenin birçok şerhi yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri:

- a) Zeynu'l-Abidin Hasenu'l-Âmilî'nin el-Menasiku'l-Merviyeye adlı şerhidir.
- b) H. 1121'de vefat eden *el-Mîrâc* adlı eseriyle meşhur olan eş-Şeyh Süleyman b. Abdillahi'l-Mahvezî el-Bahrânî'nin şerhidir.
- c) H.1325'de vefat eden allame Şeyh Abdul-Huseyn b. Kasımı'l-Hillî el-Necefi'nin şerhidir.
- d) Abdullah es-Simâhîcî'nin manzum şerhidir.
- e) Ali b. Ahmed b. Musâ'l-Âmilî en-Nebatî'nin şerhidir.
- f) Nuruddîn Ali b. Ebî'l-Hasen Ali b. Huseyn el-Mûsevî el-Cubbaî el-Âmilî (h.1068)'nin *el-Envâru'l-Behiyye* adlı şerhidir.
- g) Husamu'd-dîn b. Cemaliddîn b. Tarihi'n-Necefi'nin şerhidir.

17) Şerhu Risâleti'n fî's-Savm: Bu kitap *İsnâ Aşeriyye* adlı kitabın beşinci kısmının şerhidir.

18) Kitabu Meşrîkı's-Şemseyn ve İksîri's-Seadeteyn: Bu kitapta ahkâm âyetlerinin tefsirlerinin ve bunlara açıklayan sahih ve hasen hadisleri beyan ederek telif etmiştir. Kitabı h. 17 Zilhicce 1015'te Kum şehrinde yazmıştır.

19) Kitabu Misbâhi'l-Abidîn

21) Havâşin ale'l-Kavâidi's-Şehidiyye

22) Hâşiyetun alâ Kitabi Muhtelefi's-Şîati fî Ahkami's-Şeria

23) Makâletun fî İmtinâi'z-Zevceti an Mutlakı'l-İstimâ'

24) Makaletun fî Secedâti'l Kur'âni ve Ahkamihâ ve Âdâbihâ

25) Makaletun fî mâ lâ Tetimmu bihî's-Salâtu mine'l-Harîr

26) Makâletun fî Vechi't-Teğallubi fî kavlihî Subhânehû ve Teâlâ "ma kunnâ fî eshâbi's-seîr"

27) Risâletun fî Necaseti Zebâihi'l-Kuffari ve Sanâihim

28) Risâletun fî Vahdeti'l-Vucûd

29) el-Fevzu ve'l-Emânu fî Medhi Sahibi'z-Zemân

3.3.3. Tefsirle İlgili Eserleri

- 1) Hâşiyetun alâ Tefsîri'l-Beydavî
- 2) Kitabu Halli'l-Hurûfi'l-Kur'aniyye
- 3) Havâşin alâ Tefsîri'l-Keşşâf
- 4) Şerhu Tefsîri'l-Beydavî
- 5) el-Urvetu' l-Vuskâ: 1319 yılında Tahran'da basılmıştır.
- 6) Aynu'l-Hayât

3.3.4. Fen ve Matematik İlimleriyle İlgili Eserleri:

1) Bahru'l-Hisâb

2) **Hulâsatu'l-Hisâb:** Kitap h. 1268, 1269, 1275, 1276,1279, 1281, 1283, 1286, 1291,1301, 1311, 1319 yıllarında Tahran'da; h. 1293 Tebriz'de; m. 1812 ve 1829 yıllarında Kalkuta'da; h. 1285'te Keşmir'de; h.1268 ve 1311'de İstanbul'da; m.1823'de Almanca tercümesiyle beraber Berlin'de; m. 1299'da Mısır'da basılmıştır. Ulemâ el-Âmilî'nin bu kitabına çok rağbet göstermiş, birçok şerh yazmışlardır. Bu kitap onbirinci asırda şark medreselerinde çok rağbet görmüştür. Günümüzde hala bazı şii üniversitelerde okutulmaktadır.⁵¹ Osmanlı'da ise çeşitli şerhler yapılmıştır. Bunlardan ilki Ramazan Efendi'nin yazdığı Arapça şerhtir. Bu şerh Sultan Muhammed Han b. Sultan İbrahim Han zamanında vezir-i azâm Köprülü Ahmet Paşa'nın (1076/1665) Eyyâm'ı Sadâret'inde telif edilmiştir. İkinci olarak ulemadan Maraşlı Abdurrahim b. Ebî Bekir Efendi tarafından yapılan bir şerh vardır. Üçüncü olarak Diyarbakırlı Ömer b. Ahmed eş-Şehir isminde bir zat tarafından yazılmış bir şerh daha vardır. Fakat bu şerh diğerleri gibi meşhur değildir.⁵²

Diğer şerhlerden en önemlileri:

- a) el-Mirza Kıvâmu'd-dîn Muhammed b. Mehdî el-Huseyni el-Kazvînî (h.1150)

⁵¹ Abdullah Nîmet, *age.*, s. 457.

⁵² Salih Zeki, *age.*, II, 293.

- b) el-Mirza Ali Rızâ er-Rizaî et-Tebrîzî
- c) es-Seyyid Muhammed Emîn el-Kûmî
- d) Molla Muhammed Takiyyu'l-Herevî'nin Tevdîhu'l-Hısâb
- e) Mirza Muhammed Aliyyu'l-Muderrisî el-Çâherdî er-Rüşdî
- f) Sadruddîn Muhammed b. Mecdid-dîn b. İsmail b. el-Emîr'in şerhidir.

Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde 37 yazma nüshası bulunmaktadır. Eserin, çoğu basılmış 40 kadar şerhi vardır. Bunlardan h. 1076'da Ramazan Efendi tarafından yapılan Arapça şerhi Türk talebeler arasında *Risâle-i Bahaiyye* adıyla meşhur olmuştur.⁵³

3) el-Usturlâb: Bu kelime Yunanca olup güneşin yörüngesi anlamına gelmektedir. Ayrıca usturlab lafzı Farsça ustura ve yab kelimelerinden mürekkebe olduğu söylenmiştir. Ustâre yıldız ve yab kelimesi ise bulucu manasındadır. Arapça ve Farsça olarak iki dilde de yazılmıştır.

4) Teşrihu'l-Eflâk: Özet şekilde yazılmış olan bu kitap hâşiyesi ile birlikte Hindistan'da defalarca basılmıştır. İran ve Irak kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur. Birçoğunu talebelerinin yaptığı onbeş tane şerhi mevcuttur. Mukaddime beş fasıl ve bir hatimeden oluşmaktadır.⁵⁴

5) Risâletun fî Tedârîsi'l-Ard

6) Risâletun fî Tahkîki Ciheti'l-Kıble

7) Risâletun fî İne Envâra Sâiri'l-Kevâkibi Tustefâdu mine'ş-Şems

8) Risâle-i Durri Halli Eşkâlî Utarit ve Kamer: Farsça olarak yazılmış bir eserdir.

9) Risâletun fî Nisbeti A'zami'l-Cibâli ilâ Katri'l-Ard Şerhu Hakkı'l-Mübîn

10) es-Sahîfetu'l-Usturlâbiyye: Bu kitap küçük hacimli ve nazmı vecîz bir kitaptır.

11) Kitabu Luğazi'l-Kânûn

12) Risâletun fi't-Takvîm

13) Mîzânu'l-Mekâdir

⁵³ Ömer Okumuş, *agm, İA, .I, 405.*

⁵⁴ Abdullah Nîmet, *age., s. 457.*

14) Cebru'l-Hisap: Kitabı tamamlayamadan vefat etti. Burada mühendislik terminolojisi ile ilgili bazı temel yasaları açıklamıştır.⁵⁵

3.3.5. Edeb ve Hikmetle İlgili Eserleri

1) Esrârü'l-Belâğa: h. 1317 Mısır'da basılmıştır.⁵⁶ Bu kitap nesir şeklinde yazılmış, belâgat, fesâhat ve îcâzın tarifini verir. Arkasından ilk olarak Kur'an'ı Kerim'in belâgat, fesâhat ve îcâzından örnekler vererek ve devamında edebiyatçıların, belâgatçıların ve hükemânın sözleriyle şahitlendirir. Kitabını çeşitli kısımlara ayırmıştır. Bu kısımların en önemlileri şunlardır.

- Hakîmlerin belâgatı ve belâgatın hikmeti
- Fesâhat ve îcâz
- Hakîmlerin sözleri ve hikmetin çeşitleri
- Hazır cevaplar ve güldürücü fıkralar
- Konuları şiirlerle örneklendirmek
- İki önemli belâgatçının hutbesini konu almıştır.

2) Divanu'ş-Şi'r

3) Nân-u Penîr: Manası ekmek ve peynir olan bu eser h. 1328 İsfahan'da ve h. 1347 Mısır'da basılmıştır.

4) Kitabu Nan-u Helva: Ekmek ve helva manasındadır. H. 1303 Tahran'da, h. 1268, 1282 İstanbul'da basılmıştır.

5) Şir-u Şeker: Süt ve şeker manasındadır.

6) Nan ve Hurma: Ekmek ve hurma manasındadır.

3.3.6. Arap Dili ve Edebiyatıyla İlgili Eserleri

1) el-Keşkül: Seçme sözler ve yazılar mahiyetinde olan bu eser onun Doğu ülkelerinde en çok tanınan kitabıdır. Eser, *el-Mihlât*'ın bir nevi devamı ve tamamlayıcısı

⁵⁵ Abdullah Nîmet, *age.*, s. 459.

⁵⁶ Yusuf İlyan Serkîs, *Mu'cem*, Daru's-Sadr, Beyrut, 1928, s. 1264.

mahiyetinde olup birçok defa basılmış ve tercümeleri yapılmıştır. Tahran'da h. 1266, 1291, 1297, 1321, 1337; Kum'da h. 1337, 1339; Bulak'da 1288, 1339; Kahire'de 1302, 1305, 1318 yıllarında basılmıştır. Ayrıca Tâhir Ahmad ez-Zâvî (Kahire 1961, I-II) ve Hasan Temîm (Beyrut 1983, I-II) tarafından da yayımlanmıştır. Farsça tercümeleri içinde Ayetullahî'nin notlarla yaptığı tercüme (Tahran h. 1375) özellikle zikretmek gerekir.⁵⁷

2) el-Mihlât: *Esraru'l-Belâğa* adlı eseriyle birlikte Mısır'da h. 1317 tarihinde basılmıştır.⁵⁸ Bu kitabı ikinci bölümde detaylı bir şekilde anlatacağımız için burada sadece ismini vermekte yetiniyoruz.

3) Tezhîbu'l-Beyân: Nahiv ve i'rab hakkında özet bir kitaptır.

4) el-Fevaidu's-Samediyye fî İlmi'l-Arabiyye: Nahiv ve i'rab hakkında bir kitaptır. Bu kitaba da birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan bazıları;

a) *el-Ferâidu's-Şemsiyye fî Şerhi'l-Fevâidi's-Samediyye*

b) *el-Ferâidu'l-Ascediyye fî Şerhi Fevâidi's-Samediyye*

c) *el-Hakâiku'n-Nediyye fî Şerhi Fevâidi's-Samediyye:* Seyyid Sadreddin Ali Han b. Nizâmiddîn Ahmed el-Huseynî ed-Dîstekî eş-Şîrazi (1052/1118)

d) *Şerhu's-Samediyye:* Şeyh Cevvâd b. Muharrem Ali b. Kelb Kasım et-Tarimî

e) *Şerhu's-Samediyye:* Farsça bir eserdir. Müellifi bilinmemektedir.

f) *Şerhu's-Samediyye:* Seyyid Huseyn b. es-Seyyid Ali b. es-Seyyid Ebî Talibi'l-Huseynî el-Hemedanî

g) es-Seyyid Bahâuddîn Muhammed b. Muhammed Bâkır el-Huseynî el-Muhtarî en-Nâinî'nin iki tane şerhi vardır.

h) *Şerhu's-Samediyye:* Molla Muhammed Mu'min b. Şah Murtezâ el-Kâşânî

i) *Şerhu's-Samediyye:* Molla Muhammed Mu'min b. el-Hâc Muhammed Kâsımî'l-Cezâirî eş-Şîrâzî

k) *Şerhu's-Samediyye:* Mirza Muhammed b. Süleyman (h. 1302)

⁵⁷ Hüseyin Elmalî, "el-Keşkûl" *DİA*, XXV, 324.

⁵⁸ Corci Zeydan, *Tarihu Âdabi Lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1983, III, 353.

5) **Mektûbu's-Şeyh el-Bahâî:** Müellifin Seyyid Mirza İbrahim el-Hemedanî'ye yazdığı mektupları toplayan bir kitaptır.

6) **Risâletu'n fi'l-Vucûdi'z-Zihnî:** İstanbul Beşir Ağa Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur.

3.3.7. Dini Konularla İlgili Diğer Eserleri

1) **Hadâiku's-Sâlihîn**

2) **Şerhu Duâi's-Sabah**

3) **el-Hakîkatu'l-Ahlâkiyye:** Bu kitap *Duâ'u Makârimi'l-Ahlâk* kitabının şerhidir.

4) **Miftâhu'l-Felâh:** Kitap günlük yapılan zikir ve dualardan oluşur. H. 1015 senesinde Sâfer ayında Tiflis'te yazmıştır. Eser 1317 Tahran'da 1323 Mısır'da ve 1303 Bombay'da basılmıştır.⁵⁹

3.4. ŞAİRLİĞİ

el-Âmilî, zamanındaki şâirlerden üstün bir şâir değildir. Ama o hep yeni sözleri tercih etmiştir. el-Âmilî 10. asrın sonunda 11. asrın başlarında ortaya çıkan hem âlim hem de şâir olan şâirlerden biridir. Medh, gazel, mersiye, tasvir ve taşlama gibi şiirin bütün çeşitlerinde şiirler nazmetmiştir. Dini şiirleri (nasihat, vaaz, Nebi (s.a.v) ve ehlinin övülmesi gibi) konulardaki şiirleri diğer alanlardaki şiirlerden daha çoktur ve daha güzeldir. el-Âmilî, 60, 70 ve 100 beyite ulaşan uzun kasideler nazmetmiştir. Bu da onun yetenekli bir şâir olduğuna işaret etmektedir.

el-Âmilî iki dilde de (Arapça ve Farsça) şiirler yazan her iki dili de güzel kullanan bir şâirdir. Eleştirmenlerden bazıları Farsça şiirlerinin daha güzel olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁰ el-Âmilî şiirlerini bir kitapta toplamamıştır. Yani bir şiir divanı yoktur. Şiirlerinden bir çoğu kitaplarında yer alır. Bir kısmı da asrında yaşayan veya ondan sonraki dönemde yaşayan âlimlerin edebiyat ve teracim kitaplarında mevcuttur.

⁵⁹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Kays Ali Kays, *el-İraniyyûn ve'l-Edebu'l-Arabî*, s. 403, 425.

⁶⁰ el-Hafâcî, *Rayhânetu'l-Elibbâ*, I, 208.

Şiirlerin birçoğu kaybolmuş, bu da âlim şâirlerin musibetidir. Müderrisler böylelerin ilmine önem vermişler; ancak şiirlerini toplamaya hiç önem vermemişler.⁶¹

Şiirlerini konularına göre sınıflandırırsak, şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

3.4.1. DİNİ ŞİİRLERİ

Dini şiirleri, nitelik ve nicelik, şekil ve mana olarak diğer alanlardaki şiirlerinden tamamen farklıdır. Bu da çok doğal bir neticedir çünkü el-Âmilî şâir olmadan önce fakîh bir kişidir. Dini şiirleri, uzun beytler, güçlü tabirlerle doludur. Şiirleri, bu konuda otorite sahibi olan kişilerin şiirlerine yakın bir usul taşımaktadır. En faydalı manaları seçer ve en güzel bir kalıba sokardı. Kendini işine tamamen adanmış bir kişidir.⁶²

el-Âmilî'nin dini şiirlerini nebevi medh ve ehli beyti medh olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

1) Nebevî medh: Nebevî medh İslam'ın başlangıcından beri Arap şiiriyle iç içe olan bir şiir çeşididir. el-Âmilî kalbinin ve ruhunun derinliklerinden gelen birçok şeyi şiirlerine aktarmış, şefaati, bağışlanmayı ve günah ateşinin sönmelerini isteyerek şiirler yazmıştır.

Nebevi medh, tasavvufun etkisiyle meydana gelen, dini duygu ve hislerin derinleştiği, dünya namına hiçbir illet, ğaraz, bedel olmaksızın Allah Teâlâ'nın onun rasulünün ve ardınca gidenlerin sevgi ve muhabbetlerinin kalbe yerleşmesiyle kabiliyetler ölçüsünde meydana gelen bir şiir çeşididir.

Yine bu şiir çeşidi, o dönemde Osmanlı devletinde de çok yaygındır.

el-Âmilî genelde dini şiirleri özelde ise nebevi medhi tercih etmiştir. Taklidi kaside şeklini muhafaza ederek mukaddes yerleri ziyaret, tevessül şefaati, zelil olmak, şevk duymak gibi konularda şiirleri vardır. Mesela Hac ziyaretiyle alâkalı olarak Arap bölgelerinin, mukaddes bölgeleri ve bu beldelere karşı olan duygularını zaman zaman dile getirmiştir.

Necd hakkında şunları söylemiştir.

⁶¹ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 84, 85.

⁶² Delal Abbas, *age.*, s. 363.

أَيُّهَا السَّائِرُ الْمُلْحُ إِذْ مَا جُنْتَ نَجْدًا فَعُجْ بَوَادِي الْخَزَامِ
وَتَجَاوَزْ عَنْ ذِي الْمَجَازِ وَعَرِّجْ عَادِلًا عَنْ يَمِينِ ذَلِكَ الْمَقَامِ⁶³

Israrla yoluna devam eden kimse! Necd'e geldiğin zaman Huzam vadisinde dur. Ve Zu'l-Mecâz'dan geç, bu makamın sağından dönerek yüksel.

O, Peygamber sevgisinden başka faydalı bir ilim olamayacağını şu beyitleriyle dile getirmiştir.

أَيُّهَا الْقَوْمُ الَّذِي فِي الْمَدْرَسَةِ مَا حَصَلْتُمُوهُ وَسَوَسَةَ
فَفَكْرُكُمْ إِنْ كَانَ فِي غَيْرِ الْحَبِيبِ مَا لَكُمْ فِي النَّشْأَةِ الْأُخْرَى نَصِيبِ⁶⁴

Ey medresedeki insanlar! Tahsil ettiğiniz her şey vesvesedir. Fikriniz, zikriniz Allah'tan başkasında ise, ahirette nasibiniz yoktur.

2)Ehl-i Beyti Medh: el-Âmilî Şia bölgesinde doğmuş, büyümüş, Şii olan âlimlerden ders almış, Şia geleneğine ait olan kitaplarla yetişmiş bir kişiliğe sahip olması sebebiyle, ehli beyt sevgisini, onların çektikleri sıkıntıları dile getiren birçok kasidesi vardır. el-Âmilî'nin beklenen İmam Mehdi Muntazar hakkında söylediği uzun kasideleri bulunmaktadır. *Vesiletü'l-Fevz ve'l-Eman fî Medh-i Sahibi'z-Zaman* adlı kasidesini bu konuda nazmetmiştir.

Ehli beyt hakkında söylediği şu sözleri örnek gösterebiliriz.

وَتَيْتُ بِعَفْوِ اللَّهِ عَنِّي فِي عَدِّ وَإِنْ كُنْتُ أُدْرِي أَنَّي الْمُدْنِبُ

الْعَاصِي

وَ أَخْلَصْتُ حُبِّي فِي النَّبِيِّ وَ آلِهِ كَفَى فِي خَلَاصِي يَوْمَ حَشْرِي

إِخْلَاصِي⁶⁵

Ben kendimin günahkâr olduğumu bilsem de, yarın Allahu Tealanın beni affedeceğinden eminim.

⁶³ el-Muhibbî, *age.*, s. 452; İbn M'asum, *age.*, s. 301.

⁶⁴ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 78.

⁶⁵ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 81.

Çünkü ben Nebi (s.a.v.) ve ailesini gerçekten sevdim. Haşr gününde benim kurtulmam için ihlâsım yeter.

هَذَا الْأَفْقُ الْمُبِينُ قَدْ لَاحَ لَدَيْكَ فَاسْجُدْ مُتَذَلِّلاً وَعَقْرُ خَدَيْكَ
ذَا طُورِ سَيْنِينَ فَاغْضُضْ الطَّرْفَ بِهِ هَذَا حَرْمُ الْعِزَّةِ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ⁶⁶

Bu sana görünen apaçık bir ufuktur. Mütevazı bir şekilde secde et ve yüzün nurlansın.

İşte bu da Tur'u Sinadır. Burası şanı yüce bir yerdir. Ona yüksekten bakma ayakkabılarını çıkar.

el-Âmilî'nin medih şiirleri genellikle Peygamberimiz (s.a.v.) ve ehlini medh ettiği şiirlerden oluşmaktadır. el-Âmilî'nin Peygamber ve ehlinden başkasını övdüğü çok nadirdir. Bazı şiirlerinde babasını methetmiştir, babasına yazdığı methiyelerden başka ulemadan makamı yüksek, çok sevdiği kişiler hakkında methiyeler yazmıştır. Bunlardan birisi de eş-Şeyh Muhammed el- Hurr hakkında yazdığı şu medhiyesidir.

مُحَمَّدُ الْحُرُّ ذَاكَ الَّذِي حَوَى كُلَّ فَضْلٍ بِأَصْلِ أَصِيلٍ
وَمَدْحِي وَإِنْ قَلَّ فِي لَفْظِهِ وَلَكِنَّهُ لَيْسَ مَعْنَى قَلِيلٍ⁶⁷

Muhammed el-Hurr asaletiyle faziletleri kendinde taşıyor.

Benim övgüm lafzan az olsa da manası az değildir.

3.4.2. NASİHAT VE ZÜHD

el-Âmilî, nesirde güzel bir vaizdir. Nesir şeklindeki vaazları kitaplarının çeşitli yerlerinde görmek mümkündür. Ancak vaazlarını bazen şiir şeklinde takdim etmek istemiş, en küçüğü iki beyit, en çoğu bir kaç beyitten oluşan kıta şeklinde şiirler irad etmiştir.

⁶⁶ el-Hûnsârî, *age.* VII, 70; Muhsin el-Emin, *age.*, IX, 247.

⁶⁷ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 86.

يَا رَبِّي إِنِّي مُذْنِبٌ خَاطِيٌّ مُقَصِّرٌ فِي صَالِحَاتِ الْقَرَبِ
وَلَيْسَ لِي مِنْ عَمَلٍ صَالِحٍ أَرْجُوهُ فِي الْحَشْرِ لِذَفْعِ الْكُرْبِ
غَيْرَ اعْتِقَادِي حُبَّ خَيْرِ الْوَرَى وَآلِهِ وَالْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ⁶⁸

Ya Rabbi! Ben gerçekten hayırlı amellerde gevşek davranan, hatası çok, günahkâr bir kulum. İnsanların en hayırlısı (Hz. Muhammed) ve onun ailesini sevmek gerektiği yönündeki inancımın başka haşır gününde sıkıntıları giderecek salih amelim yok. Ancak itikadım, o günde kişinin sevdiğiyle beraber olmasıdır.

إِنَّ هَذَا الْمَوْتَ يَكْرَهُهُ كُلُّ مَنْ يَمْشِي عَلَى الْغَبْرَا
وَبَعَيْنِ الْعَقْلِ لَوْ نَظَرُوا لَرَأَوْهُ الرَّاحَةَ الْكُبْرَى⁶⁹

Yeryüzünde yaşayan herkesin ikrah ettiği ölüm! Eğer (insanlar) akıllıca düşünselerdi, onun büyük bir rahatlık olduğunu görürlerdi.

قَدْ صَرَفْنَا الْعُمْرَ فِي قَيْلٍ وَقَالَ يَا نَدِيمِي قُمْ فَقَدْ ضَاقَ الْمَجَالُ
وَاسْقَتِي تِلْكَ الْمُدَامَ السَّلْسَبِيلُ إِنَّهَا تُهْدِي إِلَى خَيْرِ السَّبِيلِ⁷⁰

Ömrümüzü falan şöyle dedi filan şöyle dedi diyerek dedikodu ile geçirdik.

Dostum kalk beklemeye zaman kalmadı. Bana cennet pınarından bir şarap sun. Gerçekte bu duygu insanı doğru yola ulaştırır.

3.4.3. MERSİYE

Duygusal içeriği çok fazla olan taklidî şiir türlerinden biridir. Mersiye bir ölünün ardından duyulan üzüntü ve acıyı anlatmak, ölen kişiyi övmek amacıyla kaleme alınan düzyazı ya da şiirdir. Genelde ölünün arkasından yazılan bu şiir çeşidi bazen

⁶⁸ el-Hüsnârî, *age.*, VII, 71; Muhsin el-Emin, *age.*, IX, 247.

⁶⁹ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 82.

⁷⁰ Muhammed Altuncî, *age.*, s. 84.

şâirin, yaşayan birine özlemini ve ayrılık acısını dile getirdiği bir şiir tarzı olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Babasını çok aşırı seven el-Âmilî'nin babasına yazdığı bir mersiyesi mevcuttur. Kendisi Kazvin'de yaşarken, Herat'ta yaşayan babasına karşı aşırı özlemini, muhabbetini ve sevgisini anlatan bir kaside yazmıştır. Kasidesinden bir beyti örnek olarak alıyoruz.

بِقَزْوِينَ جَسْمِي وَرُوحِي تَوْتُ بِأَرْضِ الْهَرَاةِ وَسَكَّانِهَا
وَهَذَا تَغْرَبٌ عَنْ أَهْلِهِ وَتِلْكَ أَقَامَتْ بِأَوْطَانِهَا⁷¹

Bedenim Kazvin'de olduğu halde ruhum Herat arazisi ve sokaklarında dolaşmaktadır.

İşte bu (beden) vatanından ayrı yaşarken, ruh gerçek vatanında yaşamaktadır.

3.4.4. TABİAT VE ŞEHİR TASVİRLERİ

el-Âmilî seyyah olması itibariyle birçok şehir gezmiş, birçok bölge görmüş ve şiirlerinde de gördüğü bu bölgelerden zaman zaman bahsetmiştir. Mesela Herat'la ilgili olarak şu sözleri dikkat çekicidir.

إِنَّ الْهَرَاةَ بَلَدٌ لَطِيفَةٌ بَدِيعَةٌ شَائِقَةٌ شَرِيفَةٌ
أَنْيَقَةٌ أَنْيَسَةٌ بَدِيعَةٌ رَشِيقَةٌ نَفِيسَةٌ مَنِيعَةٌ
خَنْدَقُهَا مُتَّصِلٌ بِالْمَاءِ وَسُورُهَا سَامٍ إِلَى السَّمَاءِ
ذَاتُ فُضَاءٍ يَشْرَحُ الصُّدُورَا وَيُورِثُ النَّشَاطَ وَالسُّرُورَا
حَوَتْ مِنَ الْمَحَاسِنِ الْجَلِيلَةِ وَالصُّورَ الْبَدِيعَةَ الْجَمِيلَةَ
مَا لَيْسَ فِي بَقِيَّةِ الْأَمْصَارِ وَلَمْ يَكُنْ فِي سَالِفِ الْأَعْصَارِ
لَسْتُ تَرَى فِي أَهْلِهَا سَقِيمًا طُوبَى لِمَنْ كَانَ بِهَا مُقِيمًا

⁷¹ el-Muhibbî, *age.* III-450; İbn M'asum, *age.*, s.300; Muhsin el-Emin, *age.*, IX, 247.

مَا مِثْلُهَا فِي الْمَاءِ وَالْهَوَاءِ كَلًّا وَلَا الْأَثْمَارَ وَالنِّسَاءُ
كَذَلِكَ الْبَاغَاتُ وَالْمَدَارِسُ فَمَا لِهِنَّ فِيهِنَّ مِنْ مَجَانِسٍ⁷²

Herat, Latîf, görenleri hayretler içerisinde bırakan, kendisine özlem duyulan muhteşem bir belde...

Düzenli, kibar, güzel ve hoş görünümlü, hoş vakit geçirilen eğlenilebilecek zabt edilmesi mümkün olmayan bir şehir.

Altı denize dayanan üstü semaya uzanan bir şehir.

Gönüllere ferahlık veren sevinç ve neşe kaynağı olan geniş bir alan.

İnanılmaz güzelliklere sahip ve aşırı güzellikte hayrete düşüren suretler.

Başka hiçbir şehirde olmayan ve daha önce hiçbir asırda görülmeyen bir güzellik.

Burada yaşayan insanlardan zayıf cılız bir kişi göremezsin. Ne mutlu orada yaşayanlara!..

Suyu ve havasının benzeri yoktur. Asla meyvelerinin ve kadınlarının hiç benzeri yoktur.

Bahçeleri ve medreseleri de aynı şekilde bunlara benzer daha güzel bir yer yoktur.

3.5. ŞİİRLERİNDE ÜSLUB

el-Âmilî, üslubunu fikri ve lugavî yetenekleriyle güçlendiren alim şâirlerden biridir. Şüphesiz her devirde şiir, sâdeliğini güzelliğini eski şiir şeklini muhafaza etmeye güç bulmuştur.

Çoğu zaman şâirler vezinlerde yenilik, kalıplarla oynama yapmışlar ancak, arûz vezninin ve şekillerinin dışına çıkmamışlardır. el-Âmilî de aynı şekilde tamamıyla kasidenin şekillerini muhafaza etmiştir.

el-Âmilî'nin, lafzî güzelliğe örnek olacak şiirleri olsa da, mana güzelliğini esas alırdı.

⁷² Delal Abbas, *age.*, s.390.

3.5.1. ŞİİRLERİNDE GÖRÜLEN SANATLAR:

1)Kuran-ı Kerimden İktibas: şu şiiri aşağıdaki âyetten alıntı yaparak yazmıştır.

كَأَنَّ عَلَى الْأَبْصَارِ مِنْهُمْ غِشَاوَةً وَمِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا

Sanki onların gözleri bağlanmış, önlerinden ve arkalarından bir set çekilmiş gibi.

وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ⁷³

Hem önlerinden hem arkalarından bir set çekmişiz, onları sarmışızdır. Artık onlar göremezler.

2)Tazmin⁷⁴: Banet Suad kasidesinden bir bölüm olan (سَفْكَ دَمِي) kısmını alıp beytin diğer kısımlarını tamamlamıştır.

بِاللَّهِ عَلَيْكَ عَجَلَنْ سَفْكَ دَمِي لَا طَاقَةَ لِي بِبَيْتَةِ الْهَجْرَانِ

Allah için yemin ederim ki, bir an evvel kanımın dökülmesini istiyorum.

Ayrıldığığim günden beri bende takat kalmadı.

3)Nahvi terimlerle ifade: Şiirlerinde, özellikle gazel tarzı şiirlerinde nahiv kurallarını olaylara binaen zikretmiştir. Mesela Herat'ın kadınlarından bahsederken şu şiirinde bu özelliği görmek mümkündür.

وَالصُّدْعُ وَأَوْ لَيْسَ وَأَوَّ الْعَطْفِ وَالتَّدْيِ رُمانٌ عَزِيزُ الْقَطْفِ

Zülfü vav gibi –atıf vavı gibi sıradan değil. Göğüsleri zor ele geçen-özel bir güzelliğe haiz- nar gibi.

4)Harflerle oynama: Bu konuda mâhir bir şâirdir. İki beyti- mesela aşağıdaki iki beyiti noktasız harflerle nazmetmiş ve bu iki beyitte başka sanat dallarından(tıbak ve cinas) gibi çeşitler de vardır.

وَأَهَا لَصَدٌّ وَصَلُّكُمْ عَالَّةً وَعَدْلُكُمْ وَصَدُّكُمْ عَالَّةً

⁷³ Yasîn, 9.

⁷⁴ Bir şiirin içinde başka bir şâirin şiirinin bir kısmının bulunmasıdır, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer, et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-Ma'ânî*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts., s. 455.

كَمْ حَصَلَ صَدُّكُمْ وَمَا أَمَلَهُ كَمْ أَمَلَّ وَصَلُّكُمْ وَمَا حَصَلَهُ

Adaletiniz ve ayrılığınız müşkül olduğu halde, bu ne kadar mükemmel bir ayrılık!

Umulmayan nice ayrılık gerçekleşti, nice beklenen beraberlik gerçekleşmediği halde!

5)Teşbihi kullanma: Hatta onun özel tarzında müşebbeh, müşebbeh, müşebbeh sonra müşebbeh bihi, müşebbeh bihi, müşebbeh bihi getirir. Buna melfûf teşbih denir.

وَلَفْظُهَا وَتَغْرِهَا وَالرِّدْفُ سِحْرٌ حَلَالٌ أَفْحْوَانٌ حِقْفُ
وَقَدُّهَا وَنَهْدُهَا وَالْخَدُّ عَصْنٌ وَرَمَانٌ طَرِيٌّ وَرَدٌّ⁷⁵

Sözleri sihr-i helâl, öndişleri papatya, kalçaları kıvrımlı kum yığını gibi.
Boyu fidan, göğüsleri taze nar, yanakları ise gül gibi...

⁷⁵ Muhammed Altuncî , *age.*, s. 93, 94.

İKİNCİ BÖLÜM

1. EL-MİHLÂT KİTABI

Mihlat kelimesi lûgatta, “içerisine taze ot konulan torba, kese” manasına gelir. Daha sonra bu kelime, “içerisine yem konulup hayvanın boynuna asılıp hayvanın, içinden yem yediği torba” manasında kullanılmaya başlandı. Ancak çoğunlukla mihlat kelimesi teşbih cinsinden “dilencinin, hayır sahiplerinin verdikleri şeyleri koyduğu torba” manasında kullanılmıştır.

el-Âmilî el-Mihlât kitabı için bu manayı kastettiğini düşünüyoruz. Çünkü ikinci kitabına da *el-Keşkûl* ismini vermiştir. Keşkûl kelimesi de Farsça bir lafız olup “dilencinin boynuna astığı torba veya kese” manasına gelir.

Dilenci insanların verdiği yiyecek, içecek ya da yardımları, oradan buradan topladığı şeyleri torbasına koyar. Bu topladığı şeyler ya da torbanın içine atılan şeyler herhangi bir tertip ve düzeni olmadan üst üste birikir. Aynı şekilde müellifimiz el-Âmilî aklına gelen vaazları, hikmetli sözleri, istisnâ olayları ve hikayeleri, rivayetleri alarak, eşyanın birbiri üzerine birikip karıştığı gibi karışık bir şekilde belirli bir konu sıralaması

olmadan *el-Mihlât*'ı telif etti. Kitap bu yüzden tembel okuyucuya zor ve uzun gelebilir. Belli bir konu arayan kimse de aradığını bulamayabilir. Ancak dilencinin torbasıyla *el-Mihlât* kitabı arasında çok önemli bir fark var. Dilenci torbasına ne bulduysa koyar. el-Âmilî ise kitabına koyduğu şeyleri seçerek koymuştur.⁷⁶

Kays Ali Kays, Aga Berzek et-Tahrânî'nin *ez-Zerîat* adlı kitabından el-Mihlât'ı İsfahan'ın büyük âlimlerinden Allame Nuri diye bilinen ve asıl adı Mirza Bahâuddîn ibn-i Hac olan zatın bir nüshasını gördüğünü, yine başka bir nüshasını da Abdu'n-nebî en-Nuri adlı bir zatın gördüğünü nakletmiştir.

el-Mihlât'ın ilk baskısının h.1317 yılında Mısır'da basıldığı bundan başka müellifin *esrâru'l-belâğa* adlı eserinin hamîşi (kenarında) olarak basıldığı nakledilmiştir.⁷⁷

İncelediğimiz bu kitap, Muhammed Halil Paşa'nın tahkiki ile 1985 yılında Âlemu'l-Kutub yayınevi tarafından Beyrut'ta basılmış, toplam 747 sayfalık nüshası esas alınmıştır.

1.1. ÜSLUBU

el-Âmilî kitabına bir önsöz yazmamış direkt besmele, hamdele ve salveleden sonra konuya giriş yapmıştır. Bu sebeple kitaba dair bazı bilgileri bu kitabın benzeri olan diğer bir eseri *el-Keşkûl*'den öğreniyoruz.

el-Âmilî *el-Mihlât* ve *el-Keşkûl* adlı eserlerinin birbirine benzediğini ve kardeş eserler olduğunu belirterek bu iki eseri için “yalnızlığında dostun, hüznünlü olduğun zaman hoş vakit geçirtecek, her an yanı başında olan, halvet anında arkadaşın, seferde can dostun, neşelendiren, eğlendiren bir dost, yol gösteren ve mütevazı bir öğretmendir” diye bahsetmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Muhammed Halil Paşa, *el-Mihlât mukaddimesi*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1985, s.5–8.

⁷⁷ Delal Abbas, *age.*, s.316.

⁷⁸ Bahau'd-dîn el-El-Âmilî, *el-Keşkûl*, tahk. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru İhyâi'l Kûtûbi'l Arabiyye, t.s., s.2.

Kitabı yayınlayan Muhammed Halil Paşa, kitabın aslında olmayan bazı şeyler eklemiştir. Kitap daha düzenli olması için kırk bölüme ayırdığını belirtmiş ve her bir bölüme seyahat ve gezinti manalarına gelen “cevle” adını vermiştir. Her bir cevleyi de kendi arasında konusuna göre sözü veya şiiri söyleyenine göre numaralandırmıştır.

Kitabın aslında herhangi bir bab ve fasıl gibi bir ayırım yapılmamıştır. Bu da okuyucuya veya araştırmacıya zor gelmektedir. Yukarıda belirttiğimiz Halil Paşa'nın numaralandırması biraz daha kolaylık sağlamak içindir. Yoksa bu yapılan herhangi bir bölüm veya konu başlığı değildir. Zaten konuları ayırmak oldukça zor gözükmektedir. Zira müellifimiz el-Âmilî, bazen küçük fasıllar oluşturacak şekilde dört beş paragraf aynı konuyu işlerken, konudan konuya atlamış, aynı konuyu farklı yerlerde defalarca zikretmiştir. Öyle ki çoğu yerde alt alta gelen iki paragraf bile birbirinden tamamen farklı konulardan bahsetmektedir. Mesela bir yerde lâ ilahe illallah zikrinin önemi hakkında bir hadisi şerifi aktardıktan sonra gelen cümle Allah'a isyanı, ondan sonraki cümle sadaka vermekle alakalı sözlerden oluşmaktadır. Yine başka bir yerde Hz. Ali'nin, cehenemde ebedi kalacak kimseler hakkındaki bir soruya karşı yaptığı kısa bir değerlendirmesini, akabinde imam-ı Şafii'nin yemek yeme adabından bahseden bir sözünü, ondan sonra Harun Reşid'in Selîmetu'l-Ahmer adlı bir kadınla aralarında geçen dünya malının fani olmasıyla ilgili kısa bir hikâyesini aktarır.⁷⁹

Bütün bunlar el-Âmilî'nin söz konusu eseri kaleme alırken, bir sistem ve üslubu esas almayıp, aklına geldiği gibi davrandığını gösterir.

1.2. MUHTEVASI

Bu konuya girmeden önce özellikle şunu belirtmeliyiz ki, bir bölüm sadece bir konuyu içermemekte birbirleriyle bağlantılı birçok konuyu kapsamaktadır. Konular çeşitli ve karışıktır. Bazen aynı konuyu değişik yerlerde defalarca zikretmiştir. Mesela dua, rızık, ilim öğrenmenin faziletleri, zikrin ehemmiyeti, tevbe, sadaka, Allaha yakın olmak, istiğfar, misafire ikram ve bu gibi konuları çoğu yerde işlenmektedir.

⁷⁹ el-Âmilî, *age.*, s.76.

el-Mihlât'ta tefsirle ilgili açıklamalara, hadislere dair bilgilere, Arap grameri, lûgâtı ve belâgatına dair kısımlara, düşündürücü fıkralara, ilginç hikaye ve kıssalara, seçme şiirlere, Hz. Ali, Yunan filozofları, hükümdarlar ve bazı ünlülere ait hikmetli sözlere, vecize ve atasözlerine, gazel, methiye, fahriye ve mersiyelelere, tasavvuf, felsefe ve ahlâka dair konulara yer vermiştir. Bu bağlamda güzel söz, şiir, nükte, fıkra ve hikâyelerin toplandığı antolojik bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar kırk konuda söylenen güzel söz ve şiirleri toplayan bir eser olduğu söylenmişse de, biz bu görüşe katılmıyoruz.⁸⁰ Çünkü *el-Mihlât*'taki konuları kırkla sınırlandırmak mümkün değildir. Yüzlerce konuya temas edildiğini görüyoruz.

Kitapta konular birbirine girmiştir. Sadece yirmiüç ve yirmidördüncü kısımların büyük bir kısmında dua ve virdlerle ilgili bilgilere yer vermiş yirmiyedinci kısımda fıkıh, fıkıh usulü, hadis usulü, kelim ve mantık ilmiyle ilgili bazı terimlerin tariflerini vermiştir. Beyan, had, asıl, âlim, ilim, cehl, şey, marifet, fıkıh, akıl, zann, şekk, yakîn, hevâ, ilham, nazar, itikad, şerr, şeriat, şer', meşru, zaruret, harac, hâcet, özür, küll, ba'z, cüz, cevher, hayvan, cisim, araz, bir şeyin zatının varlığı, rükün-şart, sıfat, vasıf, zimmet, örf, adet, cins, nev'i, kadîm, hâdis, muhaddis, mevcut, zıtların birleşmesi, muhal, adl, istikamet, zulüm, hikmet, sefeh, cedel, sıdk, savab, safka, inşâ, ikrar, sahih, fasit, hak, batıl, lağv, caiz, mevkuf, farz, vacip, delil, lâzım, eda, kaza, sünnet, nafile, müstehab, ibadet, kurbet, taat, masiyet, husn, kubuh, hazr, haram, mekruh, şüphe, mübah, itlak, mutlak, mukayyet, hakikat, mecaz, hezl, ciddiyet, sarih, kinaye, muktedâ, işaret, ibaretü'n nas, delaletü'n nas, kıyas, câmi, farık, istihzan, itibar, ictihad, , icma, nesh, tekmil, hitap, azm, azimet, ruhsat, zahir, nâs, müfesser, muhkem, müşterek, 'amm, hâs, tahsis, illet, sebep, şart, delil, emare, muaraza, terci', aks, kalp, hâl, istisna, emir, haber, mütevatir, meşhur, haberu'l âhad, fersah, şer'i ölçülerdir. Bu terimlerin lûgat ve istilahî manalarını açıklamıştır.

Kitapta konular işlenirken konuyla ilgili olan âyet ve hadislerden sıkça örnek verilmiş karışık bir şekilde birçok konuya değinmiştir şimdi aralardan seçerek bu konuların neler olduğu ve konuları işleme usulünü açıklayalım.

⁸⁰ Ömer Okumuş, "El-Âmilî", *DİA*, III, 60.

1.2.1. Âyetlere Örnekler

1-İnsanın kendini büyük görmesi, makam ve mevki sahibi olan kişinin gurur ve kibrinin İslam ahlakıyla bağdaşmayacağını, fakir ve zengin arasındaki ilişkide hediyeleşmek ve sadaka vermenin ehemmiyeti gibi konulardan bahsederken şu âyeti zikretmiştir.

وَأَذَّ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أذكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاءَ وَجَعَلَكُم مَّلُوكًا وَأَتَاكُم مَّا
لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ

Ve âyetteki وَجَعَلَكُم مَّلُوكًا kısmının tefsirini vermiş bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Hasan(r.a.) evi, hizmetçisi ve hanımı olan kişinin melik olduğunu söylediler.⁸¹ Diyerek açıklamıştır.

وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ
اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

Âyetindeki أَهْلَ الْبَيْتِ ifadesini aşırı hırs ve cimrilik olarak, وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ifadesini ise cömertlik ve îsar (kardeşini kendi nefesine tercih etmek) olarak açıklamıştır.⁸² Burada da her insanda var olan bazı hasletlerden ve nefislerde yerleşmiş olan hırs, haset, şehvet ve şöhret gibi yetilerden bahsetmiş konunun ehemmiyetine binaen bu âyeti zikretmiştir.

3-Çocuk yetiştirmenin önemi, hayırlı evladın dünyada ve ahirette insan için büyük bir kazanç olduğunu, anne ve babanın bu konudaki sorumluluklarını v.b konuya paralel olan unsurları anlatırken وَكُنْتُمْ بِشْيءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالنَّفْسِ
وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ âyetindeki الثَّمَرَاتِ kelimesini âlimlerden bazıları kişinin çocukları olarak açıklamışlardır. Çünkü çocuklar gönül meyvesi ve ciğer parelerdir. Onlara gelen herhangi bir musibet insanın başına gelen en büyük musibettir.⁸³

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمْ مَن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ
الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ

⁸¹ Mâide 20, el-Âmilî, age., s.335

⁸² Ahzab 33; el-Âmilî, age., s.406

⁸³ Bakara 155; el-Âmilî, age., s.51

Âyetteki **يُخْرَجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرَجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ** kısmının manası: insan canlı olmayan bir nutfeden, nutfe de insandan meydana gelir. Ayrıca şöyle de ifade edildi: ağaç bir çekirdekten, çekirdek de ağaçtan, kuş yumurtadan, yumurta kuştan çıkar. Allah yağmuru yağdırmakla toprağı diriltir. Ölü olan tohumlardan bitkileri meydana getirir. Kabirlerinizden mahşere gidişinizde aynı şekildedir. Tekrar dirilişiniz ilk yaratılışınız gibidir. Allah'ın kudretinde ikisi arasında bir fark yoktur.⁸⁴

**وَبَيَّنَّهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَتَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ**

Kâb el-Ahbar'a Allah'ü Teala'nın **وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ** âyetindeki zikrettiğı dağ hangisidir? Diye sordular. O da: Araf Cenet'le Cehennem arasındaki üzerinde nehirler ve meyveler olan bir dağdır. Veledi zina birisi halis bir kul olsa da, babası istemediğı halde kâfirlerle savaşmak için savaşa gitse, orada şehit olsa, şehadeti ateşe girmekten, babasının sözünü tutmaması ise girmemekten meneder. İşte böyle bir kişinin yeri Araf'tır. Bundan başka borçlu olarak ölen bir mü'min insanların üzerindeki borcu diğer bütün amellerini götürür. Böyle bir kişi de Araf'tadır. Delilerin de aynı şekilde ne sevap ne de günahları vardır. İnsanlara hayrı emredip kendisi amel etmeyen âlim ilmi tahsil etmesi ateşten, amel etmemesi ise cennet'ten meneder bu şekilde olan birisi de Araf'tadır. Âlim birinin cennete girememesi ise çok vahim bir durumdur, diyerek açıkladı.⁸⁵

Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere, el-Âmilî âyetleri tasavvufî anlayış doğrultusunda açıklamış ya da yapılan tefsirlerin tasavvufî manaları üzerinde durmuş ve aktarmıştır. Zaten kitabın hemen tamamına yakınında görülen en önemli özelliklerden birisi de tasavvufî gelenekteki ahlak kitaplarının konularıyla aynı konuları işlemesidir. Bununla beraber âyetlerin açıklamalarında kendi görüşlerini pek katmamış başkalarından aktarmıştır.

1.2.2. Hadisler

⁸⁴ Yunus 31; el-Âmilî, *age.*, s.74

⁸⁵ A'raf 46; el-Âmilî, *age.*, s.580

el-Âmilî hadislere çokça yer vermiş ama kullandığı hadislerin çok azında kaynak belirtmiş, diğerlerini ise kaynak belirtmeden Nebi (s.a.v.) şöyle dedi diyerek hadisi kitabına almıştır.

1)Ebû Davud ve Tirmîzî Ümmü Seleme'den şöyle rivayet etmişlerdir:

عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَقُولَ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ فَاعْفِرْ لِي

Rasulululah (s.a.v.) bana akşam ezanı anında

اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا إِقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِدْبَارُ نَهَارِكَ وَأَصْوَاتُ دُعَاتِكَ فَاعْفِرْ لِي

Allahım şu an gündüzün bitişiyle gecenin başlangıcı olan andır. Ve (şu işitilen) davetçilerinin sesidir. Beni bağışla, demeyi öğretti.⁸⁶

2)Müslim *es-Sahih*'inde şu hadisi rivayet etti:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ أَقْطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِيَمِينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ وَإِنْ كَانَ شَيْئًا يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَإِنْ قَضِيًّا مِنْ أَرَاكَ

Kim, bir Müslümana zulmederse, Allah onun için cenneti haram kılmış, cehennemi uygun görmüştür. Ashaptan birisi çok küçük bir şey olsa da mı ya Rasulallah? (deyince)

— Erak ağacından bir dal parçası olsa da...⁸⁷

Şimdi de kaynak belirtmeden aldığı hadislere bakalım:

1)Nu'man b. Beşîr Nebi (s.a.v.)'in şöyle dediğini nakletti:

مَنْ لَمْ يَشْكُرْ الْقَلِيلَ لَمْ يَشْكُرْ الْكَثِيرَ وَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ التَّحَدُّثُ بِنِعْمَةِ اللَّهِ شُكْرٌ وَتَرْكُهَا كُفْرٌ

Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez. İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Nimete hor görmemek şükür, terki ise küfür(küfran-ı nimet) dür.⁸⁸

2) Nebi (s.a.v.)'den şöyle rivayet edildi:

⁸⁶ el-Âmilî, *age.*, s.149.

⁸⁷ el-Âmilî, *age.*, s.172.

⁸⁸ el-Âmilî, *age.*, s.187. İmam-ı Ahmed, *Müsned*, XXXVII, 403; Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, IXX, 120.

إِذَا هَمَمْتَ بِأَمْرٍ فَفَكِّرْ فِي عَاقِبَتِهِ فَإِنْ كَانَ رُشْدًا فَأَمْضِهِ ، وَإِنْ كَانَ عَيًّا فَاتَّهَ عَنْهُ

Bir iş yapmak istediğin zaman sonucunu iyice düşün. Sonucu makul bir şey ise yap ancak akıbeti kötü ise hemen terk et.⁸⁹

Yukarıda ki örneklerde görüldüğü gibi hadislerle –burda şu kastedilmiş veya şu konuya vurgu yapılmaktadır gibi- bir yorum getirilmemiş konuyla ilgili olarak hadis yerinde zikredilmekle yetinilmiştir. Aynı özelliği kitaptaki diğer hemen bütün hadislerde görmek mümkündür.

1.2.3. Vaaz ve Nasihatle İlgili Örnekler

Kitapta bu konuyla ilgili birçok örnek bulmak mümkündür. Biz buraya birkaç örnek vermek istiyoruz.

وَكَمْ مِنْ فَتَى يُمْسِي وَيُصْبِحُ لَاهِيًا ... وَقَدْ نُسِجَتْ أَكْفَانُهُ وَهُوَ لَا يَدْرِي
فَعِظَ كُلَّ ذِي عَقْلٍ عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ ... وَلَا تَعْظِ الْحُمُقَى عَلَى ذَلِكَ الْقَدْرِ⁹⁰

Nice insanlar vurdumduymaz bir şekilde yaşamaktadır. Hâlbuki kefeni dokundu (hazırlandı) o farkında değil.

Zekâ seviyesine göre, akıllı olana vaaz et. Ahmağa ise bu seviyede davranma onun anlayışına göre davran.

Bazen herhangi bir kaynak ve kişi belirtmeksizin, üzerinde düşünüldüğü zaman gerçekten ders alınması gereken, yabana atılmayacak öğütlerde bulunmuş, her cümlesi birer özlü söz niteliğini taşıyan nasihatleri sıralamıştır.

—Sana fayda vermeyecek şeyi Allahtan isteme. Her şeyi veren Allah'tır. Bedbaht kişi hiçbir zaman akıbetini düşünmez.

Gerçek hakîm, dünya lezzetlerinden ufak şeylere sevinen, musibetlere üzülen ve musibetlerden kederlenen kimse değildir.

⁸⁹ el-Âmilî, *age.*, s.160. Nakledilen bu hadisi kaynaklardan tesbit edemedik.

⁹⁰ el-Âmilî, *age.*, s.271.

Bir ihtiyacını hemen isteme. Defalarca düşün. Sonra konuş sonra yap. İşini konusunda uzman olan kimselerle istişare et.

Tecrübeli kişi çok zor elde ettiği şeyleri sana bedava verir.

Akıllı kimsenin alametlerinden biride kazandığı miktarda infak eder. Ahmaklığın alameti ise gereksiz yere harcama yapmaktır.

Nankörlük nimetin elden gitmesine, israfa ve fakirliğe sebep olur.

Tembellik kaybetmeye sebeptir. Çevrenin çok olması(sevilen biri olman) güzel yaşamaya sebeptir.

İsa (a.s.) kendisine Ey Miskin! Denilmesinden hoşlandığından bahsedildi.

Siyaseti güzel olan kişinin riyaseti devam eder.

Rezil rüsva olmak istersen sana güvenmeyen kimselerle beraber ol.

Müminin vadi, sözü elle sımsıkı tutmak gibidir. Vefa, şerefli kimselerin özelliğidir. Kötülere iyilik yap ki, şerefin artsın. Toplumdan şerefli birisi geldiği zaman onlara hürmet edin. Kötülüğün ayıpları örtmek sağlam kişiliktendir. Hurma bahçesi olmayan, yaş hurmadan mahrum olur.

Geçmişini düşünmeyin. Allah geçmişini affetmiştir.

Güzel söz gönül çeler.⁹¹

Nasihatlerine bazen peygamberlerden örnekler aktararak devam eder.

İsa(a.s.) havarileri ile yürürlerken bir domuz leşi gördüler.

Havarilerden bazısı ne kadar iğrenç kokuyor dedi. Bazısı ne iğrenç kılları var. Bazıları da derisi ne kadar çirkin diyerek tepki verdiler.(Bunun üzerine) İsa(a.s.): Bembeyaz dişleri ne kadar güzel görünüyor. Bir şeyi zikrettiğiniz zaman onun güzel taraflarıyla zikrediniz dedi.⁹²

Bazı halifelerden, devlet adamlarından, büyük mutasavvıflardan çok sayıda sözler nakletmiş. Zûn-nûni el-Mısrî: “Bilinçsiz olarak ilim öğrenme!” deyince “bu nasıl olur?” diye soruldu.

⁹¹ el-Âmilî, *age.*, s.146.

⁹² el-Âmilî, *age.*, s.579.

— “Vakti gelmeden hoca aramakla, plansız ve projesiz çalışmakla ve hocaya karşı hürmet ve vakarı terk etmekle olur” cevabını vererek ilim öğrenmede verimlilik nasıl elde edileceğini açıklamıştır.

el-Âmilî akla gelebilecek hemen her konuda ders alınması gereken sözler sarfetmiş. Bununla kalmayıp yukarıda da belirttiğimiz gibi peygamberlerden, halifelerden, devlet adamlarından, büyük mutasavvıflardan seçkin sözler nakletmiştir.

1.2.4. Ahlâkî ve Hikemî Özdeyişler

el-Mihlât güzel söz ve şiirleri toplayan bir antoloji kitabıdır. Her birisi uzun tecrübeler sonucu elde edilen birikimin üzerine söylenmiş sözleri el-Âmilî toplamış ve bu sözlerin de kendi ifadesiyle, en seçkin olanlarını kitabına almıştır. Örnek olarak seçtiğimiz sözlerden bazıları şunlardır:

1) Filozoflardan birisi şöyle dedi: “İnsanların en mazlumu kendisine saygı göstermeyene tavâzû ile karşılık verendir. Kendinden kaçana yaklaşılmaya çalışandır.”⁹³

2) Bir kişiyi olmayan özellikleri ile övme. Çünkü o kendini senden iyi bilir. Olmayan sıfatları söylemen seni alçaltır.⁹⁴

3) Hukemâdan birisi: “Adaletsiz yönetici, yağmursuz bulut gibidir. Takvâsız âlim çorak arazi gibidir. Tevbesiz kişi meyvesiz ağaç gibi, vermeyen zengin kiltsiz anahtar gibi, hayâsız kadın tuzsuz yemek gibidir” dedi.⁹⁵

4) Şu dört şey seni asla gaflete düşürmesin: Hükümdarın ikramı, düşmanın gülmesi, kadının yaltaklanması, kışın sığacağı.⁹⁶

5) Düşmanın sana güveninceye kadar (eman vermek) kâmil olamazsın. Peki, arkadaşın bile sana güvenmediği zaman halin ne olur?

⁹³ el-Âmilî, *age.*, s. 122.

⁹⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 158.

⁹⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 166.

⁹⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 338.

Hata yapanın hatasını yüzüne vurma, hatasını senden öğrenir ve sana düşman olur. Kim sırrını gizlerse gayesine ulaşır. Sırrını gizlemen başarmana sebeptir. Başkasının sırrını da gizlemen gerekir. Başkasının sırrını gizle.

Güzel Ahlâk, sahibini tehlikeden korur.

Kötü Ahlâk, sahibini tehlikeye sokar.

Hilm, ahmak ve cahilin düşmanıdır.

Hilm, düşmanın tuzağına karşı bir kalkandır, hasetçilerin hasedinden bir koruyucudur.⁹⁷

6) Fudayl b. İyaz Rahmetullahi Aleyh: Kur'an-ı Kerim'den bir âyet okuyup onunla amel etmek. Amel etmediğim halde bin defa hatmetmekten daha çok mutlu eder.

Bir mü'mini sevindirmek ve bir ihtiyacını gidermek, ömür boyu ibadet etmekten daha sevimlidir.

Dünyayı ve dünyalıkları terk etmek, gökteki ve yerdekilerin ibadetlerinden daha sevimlidir.

Bir hırsızın veya ahmağın bir haramı terk etmesi, helâl bir maldan 200 defa haccetmekten daha sevimlidir.⁹⁸

7) Var olandan verilen sadaka, cömertliğin en son sınırındır. Az olan, olmayan değerli şeylerden hayırlıdır. Cepteki az, olmayan yoktan hayırlıdır. Olan, "olsaydı" dan daha iyidir. Elindeki serçe, havadaki turnadan daha hayırlıdır. Küçük de olsa bir şeylerle uğraşmak durmaktan daha iyidir.⁹⁹

1.2.5. Felsefecilerin Hikmetli Sözleri

Müelifin ahlâk anlayışına ışık tutacak yaklaşımları ve örneklemeleri gözlemlenmektedir. Ahlâk felsefesi zaman zaman fazilet rezilet, nefsin arzu ve istekleri, şekâvet ve saadet gibi terimleri açıklarken ahlak konusunda eser vermiş filozoflara atıfta bulunması, ahlâk felsefesine bakış yönünü ortaya koymaktadır.

1) II. Batlamyus:

—İnciyi denizden, altını madeninden, yolu fareden, hikmeti de hakîmden öğren, dedi.¹⁰⁰

⁹⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 335.

⁹⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 400.

⁹⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 456.

¹⁰⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 20.

2) Aristotales: Hikmet yüceliğe bir merdivendir. Hikmetin olmaması, rabbinden uzaklaşmak demektir.¹⁰¹

3) Eflâtun derste not alan bir öğrencisini görünce not aldığı kâğıtları yakmasını emretti ve “önemli gördüğün şeyi ezberle, kafana değil de sayfaya yazman, seni ilmi öğrenmekten geri bırakır. Sahibiyle beraber hamama girmeyen ilim, ilim değildir” dedi.¹⁰²

4) Pisagor: “Dostlar! Yabandaki ölümle vatandaki ölüm arasında hiçbir fark yoktur. Bütün yönlerden ahiret’e giden yol birdir”.¹⁰³

5) Eflâtun: “Seni hafife alan kimseyi ziyaret etme, seni yalanlayan kimseye bir şey anlatma, seni dinlemeyen kimseye öğüt verme”.¹⁰⁴

6) Devlet ricalinden birisi Sokrat’ın yanına geldi. Geldiği zaman Sokrat uyuyordu. Ayağıyla dürterek kalk dedi. Sokrat onun bu tutumuna karşı aldırış etmeksizin kalktı. Bu şahıs sen beni tanıyor musun? Deyince Sokrat: hayır ama sende hayvan tabiatı görüyorum onlar da ayaklarıyla dürterler cevabını verince, adam sinirlenerek, bu ne cüret! Sen benim bir kölem olduğun halde bunu bana nasıl söylersin dedi.

Sokrat: Bilakis sen benim kölemin kölesisin.

Adam: Bu ne demek?

Sokrat: “Seni egon esir almış, ben de egomu esir aldım” cevabını verdi.¹⁰⁵

7) Galen: Söz aklın, fiil aslın tercümanıdır. Söylediğin şeyi bil, yaptığın şeyi idrak et.¹⁰⁶

¹⁰¹ el-Âmilî, *age.*, s. 88.

¹⁰² el-Âmilî, *age.*, s. 334.

¹⁰³ el-Âmilî, *age.*, s. 163.

¹⁰⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 338.

¹⁰⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 178.

¹⁰⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 595.

1.2.6. Kutsal Kitaplarda Geçen Sözcükler

1) Âlimler dört esaslı dört kitaptan seçmişlerdir: Tevrat'tan: “kanaat eden aç kalmaz”. Zebur'dan: “dilini sahip olan rahat eder”. İncil'den: “kendini günahlardan soyutlayan kurtulur”. Kuran'dan: “kim Allah'ın kudretine güvenirse hidayete erer”.¹⁰⁷

2) Talk b. Hubeyb İncil'de şöyle bir söz geçtiğini söyledi. “Ey İnsan! Gazaplandığın zaman beni hatırla ki ben de gazaplandığım zaman seni hatırlayayım. Zulme uğradığın zaman sabret. Sana, senden daha hayırlı bir yardımcı vardır”.

3) Zû'n-nûn: Tevrat'ta şöyle yazılıdır:

“Kendisi gibi aciz birine güvenen lanet edilmiştir”.¹⁰⁸

1.2.7. Kelam İlmi Konularıyla İlgili Örnekler

1) Müellifimiz kelamî, konulara fazla yer vermemiş, zaman zaman ansiklopedik nitelikte bilgiler verirken kelamî bazı konulara da değinmiş, bu konuları detaylandırmadan konunun tarifini ve bir örneğini vermekle yetinmiştir. Mesela Nebi ile rasul arasındaki farkı şöyle tarif eder. Rasul: Kendisine kitap verilendir. Musa (a s) gibi. Nebi ise kitap gönderilmeyip Allah'tan haber getiren kimsedir. Yûşa (a s) gibi. Bunun Keşşaf'ta da böyle açıklandığını belirtmiş akabinde peygamberimizin “*Ümmetimin âlimleri İsrail oğulları'nın nebilere gibidir*” sözünü aktarmıştır.¹⁰⁹

Diğer bir örnekte de mucize ile keramet arasındaki farkı şu şekilde açıklar: nebilere mucizelerini göstermek mecburiyetindedir velî ise kerametini gizlemesi gerekir. Nebi mucize gösterdiğini iddia eder ve hükmünü bununla kuvvetlendirir. Velî kerametinin olduğunu iddia edemez ve bir aldatma olabileceğinden dolayı hükmünü bununla kuvvetlendiremez.¹¹⁰

¹⁰⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 179.

¹⁰⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 77.

¹⁰⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 431.

¹¹⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 435

2) Abdullah b. Abbas'a (r a) cesetten ayrıldığı zaman ruhlar nereye gider diye soruldu. Abdullah b. Abbas'ta "yağ bitince kandilin ışığı nereye gider ?" diyerek cevap verdi.¹¹¹ Kanaatimizce böyle bir örnek meseleyi zihne yaklaştırmak için verilmiştir. Aksi takdirde buna göre ölüm tamamen yok olmaktan ibarettir. Hâlbuki ruhların asla ölmediği ve tayin edilen mekânlarına sevkedildiği, ölümün asla bir yok oluş olmadığı bilakis sonsuzluğa açılan bir kapı olduğu şeklinde olan İtikadımıza ters düşmektedir.

3) Kitapta mezheplerin anlayışına dair bazı bilgilere de rastlamaktayız. Müellifin bu konudaki uslubu insan mantığının hemen kavraması için çok az ve öz bir şekilde meseleyi anlatmasıdır. Mesela "Hamdûn'a melametiyye fırkasının ne olduğu sorulunca Kaderiyyenin korku anlayışıyla mürcie'nin ümit anlayışı arasındaki yolda görülen seraptır cevabını verdi"¹¹² diye aktarılan örnekte de olduğu gibi uzun uzadıya melametiyye'den bahsetmemiş nükteli bir yaklaşımla meseleyi kısaca açıklamıştır.

4) Mezheplerle alakalı başka bir konuda, İbnu'l-Cevzî'nin ittifakla rivayet ettiği şöyle bir rivayetini aktarmaktadır: Bağdat'ta Ehl-i sünnetle şia arasında Ebû Bekir ile Ali (r.a) hakkında hangisinin daha faziletli olduğu tartışması vuku buldu. Oradakilerin hepsi Ebû'l-Ferec'in hakemliğine razı oldular. İçlerinden bir kişi belirleyip bu konuyu sordurdular. Ebu'l- Ferec vaaz kürsüsünde iken, belirlenen bu şahıs hangisinin daha faziletli olduğunu sordu.

— "Kimin kızı kimin hükmü altındaysa o daha faziletlidir" cevabını vererek münakaşayı artırmamak için kürsüden indi. Buna binaen,

Ehl-i sünnet'ten olanlar: Ebû Bekir'dir; çünkü kızı Ayşe nebi (s.a.v) in hanımıydı.

Şia'dan olanlar ise: Ali'dir; çünkü Peygamberin kızı Fatıma onun hanımıydı.

el-Âmilî, bu nakli yaptıktan sonra, Bu çok anlamlı bir cevaptır. Üzerinde kafa yorulacak olursa son derece güzel bir nükte olduğu anlaşılır, yorumunu getirmiştir.¹¹³

Bunlardan başka kadîm, hâdis, mevcut(varlık), muhal gibi kelamın konusuna dâhil olan bazı terimlerde çok kısa açıklamalar da bulunmuştur.¹¹⁴

¹¹¹ el-Âmilî, *age.*, s. 130.

¹¹² el-Âmilî, *age.*, s.399.

¹¹³ el-Âmilî, *age.*, s.531.

¹¹⁴ el-Âmilî, *age.*, s.421.

1.2.8. Tarihe Dair Örnekler

el-Âmilî tarihi meselelerde çoğu yerde kaynak belirtmeksizin tarihi bilgiler vermektedir. Kaynak verdiği yerlerde de hikâyeci tarih usulünü benimsemiş menkıbe şeklinde hikâyeler aktarmıştır. Örneklerle açıklayacak olursak;

1) Ebu Bekr Sıddık(r.a.)'ın hilafeti iki yıl, üç ay, dokuz gündür ve atmış üç yaşındayken vefat etmiştir.

Ömer b.Hattap(r.a.)'ın hilafeti on yıl, altı ay, dört gündür ve elli beş yaşındayken vefat etmiştir.

Osman b.Affan(r.a.)'ın hilafeti iki senedir. h.35 de zilhicce ayında öldürüldü. Atmış dokuz yıl, yedi aylık bir ömrü vardı.

Ali b.Ebî Tâlip(r.a.)'ın hilafeti dört yıl, üç aydır.

Hasan b.Ali b.Ebî Tâlip(r.a.)'ın hilafeti üç aydır. Emevî devleti: Muaviye otuz beş yıl emirlik, on dokuz yıl halifelik yapmıştır.¹¹⁵

2) Âdem(a.s.) bin yıl yaşadı. Havva validemiz kırk tane doğum yaptı. Her doğumda bir kız bir erkek olmak üzere ikiz doğum gerçekleştirdi. Doğanların ilki Kabil onun ikizi de “iklime” idi. Âdem(a.s.) kırk bin tane torununu görüp vefat etti. Bunların hepsinin nesli kesildi.

Sadece Nuh(a.s.)'ın evlatları kaldı. Onlarda; Sam, Ham ve Yafes'tir.

Sâm Arapların, Hâm zencilerin, Yafes Türk ve Rumların atasıdır. Ye'cuc ve Me'cuc Türklerin amcaoğullarıdır.¹¹⁶

3) Allahu Tealanın ilk yarattığı şey kalemdir. Yeryüzüne dikilen ilk dağ Ebû Kubeys dağıdır. İlk yapılan mescit Mescid-i Haram, ilk yazı yazan İdris, ilk sünnet olan ve ilk ziyafet veren İbrahim, ilk hamama giren Süleyman, ilk kiremit(tuğla) yapan Hâman, erkeklerden ilk Müslüman olan Ebû Bekr, çocuklardan Ali, kölelerden Zeyd, kadınlardan Hatice, Ensardan Câbir b. Abdillâh b.Rabab, ilk ezan okuyan Bilâl, İslam da ilk kılıç çeken Zübeyr, Kur'an-ı ilk toplayan Ebu Bekr, insanlardan ilk çekilip alınan

¹¹⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 50–51.

¹¹⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 352.

şey huşu, dininizden ilk kaybolan şey emanettir. Kıyametin ilk alameti güneşin batıdan doğmasıdır. Kendisinden dünya sevgisi tamamıyla kaldırılan ilk kişi Peygamberimiz, cennetin kapısını ilk çalan ve ilk şefaet edecek olan yine Peygamberimizdir. İlk giydirilen kimse İbrahim, kulun hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Cennete ilk giren ümmet bizim nebimizin ümmeti olacaktır.¹¹⁷

4) Nebilerden sadece beş tanesi Araplardandır; bunlar: Hûd, Salih, Şuayb, İsmail ve Muhammed'dir.

Sadece beş tanesi de İbranî; bunlarda Âdem, Şit, İdris, Nuh ve İbrahim(a.s.)dir.

Diğer Nebiler Acem'dir diye rivayet edildi.¹¹⁸Buradan şu tesbiti yapabiliriz: el-Âmilî bazen hurafelere dikkatsizce inanıyor ve onaylıyor. Çünkü İbrahim (a.s.)Arapların ve Yahudilerin babası iken kendisi nasıl Yahudi olabilir. Âdem (a.s.)ın milleti olabilir mi?

Bazen el-Mihlât'ta inanılması güç, akla mantığa sığmayan hurafelerle dolu kıssalar gelmiştir. Bu da bin bir gece masallarındaki kıssalara benzer: “Ahmed b. Tûlûn'un saltanatı zamanında yıldız kayacağı söylendi. Ahmed b. Tûlûn bunu takip etti. Sonra gökbilimci ve âlimleri yanına çağırdı ve onlara bu konudaki fikirlerini sordu. Ancak hiçbiri cevap veremedi. Derken bir heyet büyük piramite girdiler. Odalardan birinde rengi ve şekli acayip cam bir kâse buldular. Onu odadan çıkarınca heyetten biri kayboldu. Onu aradılar. O da sonra onlara gülererek çırılçıplak çıkageldi. Anladılar ki arkadaşlarını cinler aldatmıştı.¹¹⁹ Garipliklerden biri de “Pakistan'ın kalabalık yerlerinde gözleri omuzlarında, ağızları göğüslerinde, balık yiyen insanlar vardır. Onlardan biri bir insan gördüğü zaman kaçar. Yanlarında kuzu doğuran çocukları vardır. O kuzular üremedikleri halde 2–3 ay yaşarlar.”¹²⁰ Diğer bir kıssada “Veba hastalığı yüzünden Ebu Bekir'in bir defada 40 çocuğu, Enes bin Malik'in de 83 çocuğu ölmüştür.”¹²¹

¹¹⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 612.

¹¹⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 74–75.

¹¹⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 543.

¹²⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 536.

¹²¹ el-Âmilî, *age.*, s. 53.

1.2.9. Arapça ile İlgili Örnekler

1) Zaman zaman kelimelerin manaları üzerinde durarak varsa aralarındaki farkları belirterek sarf bilgilerine yer verir Ehad ile Vâhid arasındaki fark: **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** âyetinde ehad lafzını zikretti vahid demedi. Çünkü ehad, kendisiyle beraber başka bir şeye itibar edilmeyen zattır (Birlerin içerine girmeyen bir). Vâhid lafzı ise bir olmakla vasıflanan zattır (Birlerin içine dâhil olan bir). Ehadde sadece zatının itibarı vardır. Vâhidde ise vahdet sıfatıyla bir zat vardır. Ehad fert olmaya, soyutlanmaya ve tenzihe vâhid lafzından daha çok delâlet edicidir. Umulur ki buradaki sır budur.¹²²

2) Müellifin kitaptaki genel uslubuna uygun olarak bu konuda da Nükteli yaklaşımları vardır Ebû Said anlatıyor: Bana Ebû Dâvut el-Mesihî

— İsmi ne? dedi. Ben,

— Sa'd dedim.

— Kimin oğlu? dedi.

— İbn Mis'ade dedim.

— Babası kim? dedi. Ben

— Ebû Said. dedim. Bana,

— Senin için, bir zaman karşılaşan şu iki kişinin işine döndü. Birisi,

— İsmi ne? dedi. O, Feyyaz dedi. Diğeri,

— Kimin oğlu? dedi.

— İbn Fırat, dedi.

— O kimin oğlu dedi.

— Ebû Bahr dedi. Adam,

—Seninle kayıksız karşılaşmamamız gerekir. Aksi takdirde boğuluruz¹²³dedi.

Kökünde mutluluk ifade eden kelimelerin bir ailenin künyesi olması, başka bir ailenin kökünde coşku fırtına ve deniz olan künyesini akla getirmesi, soruyu soran kişiye denizin, fırtınanın ve dalgaların olduğu yerde kayıksız karşılaşılması gerektiği esprisini yaptırmıştır.

¹²² el-Âmilî, age., s. 35.

¹²³ el-Âmilî, age., s. 523

3) Dilencilerden birisi nahivcilerden birinin kapısına geldi. Kapıyı çaldı.

Nahivci,

— Kim o? deyince, dilenci,

— İsteyici, dedi. Nahivci,

_ ينصرف çeksin gitsin dedi. Dilenci:

— İsmim Ahmet dedi. Nahivci çocuğuna:

- اعط سيبويه كسرة -

(oğlum Sîbeveyh, şuna biraz kırıntı ver)¹²⁴

Buradaki nükteyi nahiv bilen birisinin, kapısına gelen dilenciye ينصرف çeksin gitsin! Demesini dilenci işine geldiği gibi anlayıp ismim Ahmet diyerek isminin gayrı munsarif olduğunu munsarif olamayacağını belirtmekle gitmemekte ısrarlı olduğunu söylemiştir. Tabî ki bu durumda nahivci altta kalır mı? Oğluna dönüp oğlum Sîbeveyh, sen de kesra var. Şu kesra alamıyan kesra yoksununa biraz kırıntı ver demiş-şeklinde anlıyoruz.

4) Asmaî'nin şöyle bir anekdotunu nakleder. Asmaî anlatıyor: yerleşim yerlerinin birinde bir kız çocuğu gördüm. اباين dedim çocuk yüzünü tokatladı. Sonra اين ابيك dedim. Çocuk: cahil اين ابوك desene!

Burada da müellif nükte ile beraber bir nahiv kuralını (اين sorusundan sonra gelen kelimenin merfu okunacağını) öğretiyor. Hemde bunu Asmaî gibi birisinin küçük bir kız çocuğundan öğrendiğini aktarması daha da düşündürücü ve öğreticidir.

Araplar'ın kullandığı mesel şeklindeki bazı kinayeli sözlere de açıklık getirmiştir. Mesela خضراء الدمن و اياكم (çöplükte biten gülden sakın) sözünü şöyle açıklar. Bu ibare kötü nesepten gelen güzel kızdan sakının manasındadır. Açıklaması ise: rüzgâr, çer çöp ve hayvan terslerini toplar. Yağmur yağdığı zaman bu pisliklerin içindeki tohum gür bir şekilde yetişir ama, yetiştiği yer pislüğün içidir. Bu sebepten, güzelliğine aldanıp nesebi kötü bir kadınla evlenme çünkü evlat bu kötü kökten yetişmiştir.¹²⁵

¹²⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 543.

¹²⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 567.

1.2.10. Fabl Örnekleri

el-Âmilî bazen üzerinde düşünülüp ders alınması için bazende eğlendirmek için fıkralar nakletmektedir. Şu kadar var ki kendisi bunlar üzerinde hiçbir yorum yapmamış değerlendirmeyi tamamen okuyucuya bırakmıştır.

1) Tilki, tavşanın üzerine bir zıplamada yakaladı.

Tavşan :

– Sen bunu kudretinden dolayı yapmadın, bilakis benim zayıflığımdan dolayı yakaladın.

2) Köpek, kasap dükkânının önünde durdu ve ısrarla havlamaya başladı.

Kasap:

– Eğer gitmezsen başına şu işkembeyi geçiririm.” dedi.

Köpek gitmeyip beklemeye devam etti. Kasap bir şeylerle uğraşıyordu. Köpek aldırış etmeyen kasaba:

Başıma bir şey vurmuyacak mısınız? yoksa gideceğim.” dedi.

3) İki tilki beraberce avlanan iki avcı gördü. Gece yarısı olunca biri diğerine

– Bir daha ne zaman karşılaşırız.” dedi. Diğer de:

– Üç gün sonra kürkçü dükkânında.” dedi.

4) Kurt bir kemik yuttu. Ancak kemik boğazına takıldı. Turna geldi. Kurt

turnaya:

– Bu kemiği çıkarırsan sana ücretini veririm.” dedi. Turna başını kurdun ağzına soktu. Kemiği çıkardı. Kemiği çıkardıktan sonra ücretini istedi. Kurt da ona:

– Sen başını ağzıma soktun ve sağ salim çıkardın bir de benden ücret istiyorsun ha!” dedi.¹²⁶

5) Bir gün aslan, kurt ve tilki avlanmak için yola çıktılar. Bunlar bir eşek bir

ceylan bir de tavşan avladılar. Aslan kurda:

¹²⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 350.

– Paylaşır bakalım dedi. Kurt:

– Eşek efendimizin, ceylan benim, tavşan da tilkinin olsun.” dedi. Aslan kurda tokadı bir indirdi. Kurt yuvarlandı gitti. Aslan bu defa tilkiye:

– Paylaşır bakalım.” dedi. Tilki:

– Eşek efendimizin sabah yemeği, ceylan akşam yemeği, tavşan da kurtla benim olsun.” dedi.

Aslan:

– Bu adaleti nerden öğrendin.” dedi. Tilki:

–Kurta uygulanan adaletten.” dedi.¹²⁷

6) Horozla köpek yolda arkadaş olurlar. Yollarına devam ederken akşam olur. Bir ağaca yönelirler. Âdeti üzerine horoz ağaca çıkar, köpekte ağacın dibinde yatar. Seher vakti gelince horoz, kanatlarını birkaç defa çırttıktan sonra ötmeye başlar. Bunu duyan tilki hızlıca oraya yaklaşır. Ağacın üzerinde horozu görünce kafasını kaldırıp ona: İn aşağıya da cemaat olup namazımızı kılalım deyince horoz: Tamam ama ben imamı beklemek istiyorum, diye cevap verir.

Tilki, peki imam nerde?

Horoz: Ağacın arkasına bak, orada uyuyor.

Tilki bir göz gezdirdi ne görsün aslan gibi bir köpek!

Bunu gören tilki kaçmaya başladı.

Horoz ona hadi gelsene hani cemaat olacaktık deyince,

Tilki: Benim abdestim bozuldu. Abdestimizi yenileyelim sonra hazır oluruz diyerek kaçmaya başladı.¹²⁸

1.2.11. Diğer Konular

Kitabın birçok yerinde dua ve virdlerle alâkalı bilgiler verilmiştir. Bununla beraber yirmi üç ve yirmi dördüncü cevle (kısmının) tamamına yakını bu konularla ilgili bilgilere ayrılmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse;

¹²⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 534

¹²⁸ el-Âmilî, *age.*, s.558

Bazı peygamberlerin, Ashaptan ve bazı tasavvuf ehlinin yapmış olduğu dualardan sabah akşam veya çeşitli zaman ve mekânlarda okunabilecek dualardan, çeşitli ihtiyaçlara, isteklere, zorluklara karşı okunabilecek dua ve tılsımları zikretmiştir. Şimdi bunlara birkaç örnek verelim.

Âyetlerin fazileti ile alakalı:

Nebi (s.a.v.) : 10 şey 10 şeyi defeder:

Fatiha suresi, kabir azabını

Yasin suresi, kıyamet susuzluğunu

Duhan suresi, kıyamet korkusu ve zorluğunu

Vakıa suresi, fakirliği

Mülk suresi, kabir azabını

Kevser suresi, düşmanların düşmanlığını

Kâfirûn suresi, kargaşa ve gaflet anında küfrü

İhlâs suresi, nifak, kutuplaşmayı

Felâk suresi, kıskanç kimselerin kıskançlığını

Nas suresi, vesveseleri men eder.(Keşşaf'tan nakledilmiştir.)¹²⁹

Sabah ve akşam şu dua vird edinilmelidir diye aşağıdaki duayı nakletmiştir.

اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَأَنْتَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ، مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ
وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ ، أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ نَفْسِي وَمِنْ شَرِّ
كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ
اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَمْ يَضُرَّهُ
شَيْءٌ. بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. حَم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذُّبَابِ
وَقَابِلِ التُّوبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ¹³⁰.

Bazı yerlerde tecrübe edilmiştir ve faidesi görülmüştür şeklinde naklettiği dualar vardır. Örnek olarak; Muhammed b. C'afar'ın tercümesinde: gözleri zayıf gören birisi

¹²⁹ el-Âmilî, age., s.71.

¹³⁰ el-Âmilî, age., s.361.

vardı. Rüyasında ona şöyle denildi: **أَعِيدُ نُورَ بَصَرِي بِنُورِ اللَّهِ الَّذِي لَا يَطْفَأُ** de. Ve gözlerini sağ elinle meshet. İkinci defa âyet el-Kürsî ile birlikte aynı şeyi yap, görmen düzelecektir. Adam yaptı ve tecrübe ile sabit gözleri düzeldi.¹³¹

Bundan başka duaların tılsımı ve yapılışını aktarmıştır. Mesela “ Kim bir sultanın yanına girerse yahut da şerrinden korkarsa **كهيعص** ve **حمعسق** okusun. Sağ elinin başparmağıyla başlayıp sol elinin başparmağıyla bitirerek her harfte bir parmağını kapatsın. Bütün parmaklarını kapatınca içinden Fil Suresini okusun. **ترميمهم** sözüne gelince onu on kere tekrarlansın. Her defasında bir parmağını açsın. Bunu yaptığı zaman onun şerrinden emin olur. Bu da tecrübe edilmiş garip bir iştir.” Sultan veya zalimden korkmaktan dolayı yapılan tecrübe edilmiş işlerden biri de “beş çakıl taşı veya çekirdek alıp birincisinde **ك**, ikincisinde **ه**, üçüncüsünde **ي**, dördüncüsünde **ع**, beşincisinde **ص** okursun. Sonra ilkini sağına atıp **قوله** dersin. İkincisini soluna atıp **الحق** dersin. Üçüncüsünü arkana atıp **وله** dersin. Dördüncüsünü önüne atıp **الملك** dersin. Sonra beşincisini başının üstünde tutup **ق س ع ح م ع ك** Ey filan oğlu filan İsm-i Âzam hakkı için bana karşı dilini tut dersin.”¹³²

el-Âmilî kitapta faideli bilgilere de yer vermekte ve faydalı olduğunu düşündüğü bazı cümlelerin başına bu bir faydalı bilgidir manasında faide diyerek giriş yapmaktadır. Bunlara örnek verecek olursak: ekmek, bal ve şekerle beraber nane yenirse balgamı ve üşütmeye dayalı hastalıkları keser.¹³³ Şeklinde bazıları hastalık tedavisi ile ilgili ve büyük bir çoğunluğu ise akıllalmaz batıl inançlarla doludur. Mesela tilkinin iç yağı alınıp ateşte eritilip ağır işiten birinin kulağına damlatılırsa Allahın izniyle kulağı işitmeye başlar.¹³⁴ Başka bir örnek verecek olursak azgın bir denizin köpüğü bir kadına yedirilirse o kadın yedi yıl boyunca hamile kalmaz.¹³⁵ Bu şekilde örneklere bolca rastlamaktayız.

Bunlardan başka, Kurbağa veya büyük baykuşun kalbi alınıp uyuyan kişinin kalbi üzerine konulduğu zaman ondan, istenilen bütün sırlar öğrenilir. Yahut bunlar tuzlanıp kurutulup nohut kadarı şerbet, süt veya bildircin yumurtasıyla karıştırılıp birine

¹³¹ el-Âmilî, *age.*, s.149.

¹³² el-Âmilî, *age.*, s.430.

¹³³ el-Âmilî, *age.*, s.593.

¹³⁴ el-Âmilî, *age.*, s.603.

¹³⁵ el-Âmilî, *age.*, s.597.

içirildiği zaman o kişiye istenilen her türlü garip iş yaptırılır. Yarasanın kafası insanın boynuna asıldığı ya da yastığına konulduğu zaman, boynuna asılı ya da yastığında kaldığı müddetçe o kişi olduğu yerden asla kalkamaz.¹³⁶ Örneklerinde olduğu gibi batıl inançlarda yer almaktadır.

1.3. EL-MİHLÂT'IN YARARLANDIĞI KAYNAKLAR

el-Âmilî nakilleri hiç tartışma yapmadan ve kendi yorumunu katmadan vermektedir. Âyetlerde müfessirlerin açıklamalarını veya görüşlerini yorumsuz olarak nakletmiş hadislerde de aynı şekilde bu hadiste şu kastedilmiş veya şu konuya vurgu yapılmaktadır gibi bir yorum getirmemiş konuyla ilgili olarak hadisi yerinde zikretmekle yetinmiştir. Bazen bu hadis birçok yoldan sahihtir. İmam Ahmed, Hâkim, Beyhakî, Ebû Hureyre'nin rivayetinden tahrir etmişlerdir şeklinde kaynak belirtmiş bazende kaynak vermeden nebî(s.a.v.) şöyle söyledi diyerek kaynağı belirtmeksizin hadisi aktarmıştır. Kutsal kitaplardan nakli -Talk b. Hubeyb incilde şöyle bir söz geçtiğini söyledi – şeklinde ikinci şahıslardandır. Diğer kitaplardan nakillerinide aynı şekilde yorumsuz olarak vermiş, bab ve fasıl belirtmeden hangi kitaptan aldığını belirtmekle yetinmiştir.

Naklettiği kaynaklar şunlardır:

1) Tefsir kitaplarından:

el- Keşşaf (Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Havârizmi ez- Zemahşerî 538–1144)

Esrâru't-Tenzîl (Fahredden er-Râzî 606–1210)

Ebu'l-Leys Semerkandî'nin, tefsiri

¹³⁶ el-Âmilî, *age.*, s.603.

2) Hadis kitaplarından

- Sahih'i Müslim
- Sünen'i Ebî Dâvud
- el- Muvattâ

3) Diğer kitaplar

- Âdâbu'l-Muridîn(Ebu'n-Necîb Abdulkadir b.Abdullah b.Muhammed Sühreverdî 563–1168)
 - el-Ezkâr (Nevevî 676–1277)
 - el-Eğânî(Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahanî 356-967)
 - Bahru'l-Fevâid(Ebû Bekir Muhammed b.ebî İshâk b.Hatim b.Abdirrahman el-Gülâbâdî 380–990)
 - el-Bidâye ve'n-Nihâye (İbnu Kesîr 774–1273)
 - el-Bustânu'l-Câm'î (Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed İmadu'd-dîn el-İsfahânî 597- 1201)
 - Tenbihu'l-Ğafilîn ve Bustânu'l Arifîn (Ebu'l- Leys Semerkandî h.375–995)
 - Râhatu'l Esrâr (ez- Zemahşerî 538–1144)
 - Rebû'l Ebrâr (Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Havârizmi ez-Zemahşerî 538–1144)
 - Ravnaku'l Mecâlis (Ömer b.Abdillâh Semerkandî)
 - Şir'atu'l İslam (İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekr 573–1190)
 - eş-Şifa(Kâdı İyaz 544–1166)
 - Tabakâtu'l-Umem (Ebu'l-Kâsım Saîd b. Ahmed b.Abdirrahman el-Endülüsî 462–1070)
 - Acâibu'l Mahlûkât ve Garaibu'l-Mevcudat (Ebu Yahyâ Zekeriyya Muhammed b. Mahmûd Kazvînî 682 – 1283)
 - Kut'ul Kulûb (Ebu Talib el-Mekkî 386–996)
 - el-Lum'atu'n-Nurâniye fî'l-Evrad-ı Rabbâniye (Ahmed b. Ali Yusuf el-Kureşî 622–1240)
 - Meâlimu't-Tenzil (Beğavî)
 - Minhâcu'l- Abidîn (Ebû Hamid Muhammed b.Muhammed Gazâlî 505 – 1111)
 - el-Minhâc (Nevevî 676 – 1277)

- en-Nihaye (Necmuddîn Ebu's-Se 'adât b. el-Esîr el-Cezerî 606–1209)
- Nehcu'l-Belâğa (Şerîf er-Radî 406 – 1015)
- el-Müfredât (ibnu'l-Baytâr 646- 1248)
- Yetîmetu'd-Dehr (Ebu Mansûr Abdülmelik b. Muhammed es-Seâlibî 429 – 1038)

1.4. ALINTI YAPTIĞI ŞAİRLER

- Hz. Ali (r.a.) (40/661)¹³⁷
- İmruul Kays (m.540 civarları)
- Zuheyr b. Ebi Sulma (10/632)¹³⁸
- Hassan b. Sabit (60/680)
- el-Buhturî (284/897)
- Ebu Nuvas (95/715)
- Hasan-ı Basrî (110/ 728)
- İbrahim el-Mevsilî(188/804)¹³⁹
- Mütenebbî(354/965)¹⁴⁰
- İbnu'l-Mukrî(837/965)
- Ebu'l-Atâhiye (211/826)
- Mu'tasım Billâh (227/842)
- Beşşar b. Bürd (167/783)
- Ahfeş (315/935)
- Müberred (286/906)
- Mervân b. Ebî Hafsâ (300/920)
- İbnu Temîm et-Temîmî (524/1144)
- et-Tuğrâî el-İsbahânî (515/1121)
- Harîrî (514/1122)
- El- Ahves (303/ 922)
- Ebu İshak es-Sabî

¹³⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 218.

¹³⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 248.

¹³⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 26.

¹⁴⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 104.

- Ebu'l Aynâ
- Eyyub b. İnân¹⁴¹
- Muhammed b. Beşir¹⁴²
- İbn-u Rumî (283/900)
- Evs b. Hacer (m.620)¹⁴³
- el-Mehnûn¹⁴⁴
- Ebu'l Meâlî¹⁴⁵
- Suleyman b. Abdulmelik¹⁴⁶
- Ebu Abdullah Ğavvâs
- ez-Zûhrî
- En-Numeyrî
- el-Mansur¹⁴⁷
- Abdussamed b. Ali b. el-Mu'tasım¹⁴⁸
- Kâdı'l Kudât Ebû Abdillah ed-Dâmivânî¹⁴⁹
- Ebu'ş Şeys¹⁵⁰
- el-Asmâî (216/831)¹⁵¹
- Malik b. Rubâb
- İbn Mukerra¹⁵²
- Adıyy¹⁵³
- Kâdı Şurayh(80/699)¹⁵⁴
- Kâsım b. Said el-Karşî
- Muhammed b. Yusuf
- Huseyn b. Abdirrahman¹⁵⁵
- Ebu'l- Âlâ el-Maarrî (973/1057)¹⁵⁶

¹⁴¹ el-Âmilî, *age.*, s. 22.

¹⁴² el-Âmilî, *age.*, s. 25.

¹⁴³ el-Âmilî, *age.*, s. 31.

¹⁴⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 39.

¹⁴⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 40.

¹⁴⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 41.

¹⁴⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 133,140

¹⁴⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 139.

¹⁴⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 172.

¹⁵⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 175.

¹⁵¹ el-Âmilî, *age.*, s. 201.

¹⁵² el-Âmilî, *age.*, s. 206.

¹⁵³ el-Âmilî, *age.*, s. 231.

¹⁵⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 236.

¹⁵⁵ el-Âmilî, *age.*, s. 250.

- Şibli¹⁵⁷
- Safiyyuddîn el-Hillî (750/1349)¹⁵⁸
- İbn-u Şeref (460/1080)¹⁵⁹
- İbn Nübâte (146/768)¹⁶⁰
- Cabir b. Hasan¹⁶¹
- Mu'tezzu Billâh(255/869)¹⁶²
- İbn Atâ¹⁶³
- Takıyyuddîn b. Hucceh (355/975)
- Şihâbuddîn b. Hacer (852/1474)
- Ebu'l-Feth el-Bustî (401/1021)
- Rafî' (774/1394)¹⁶⁴
- Ebu't Tayyib¹⁶⁵
- Şemşüddîn b. el-Afif Ebu Halil¹⁶⁶
- Abdulmuhsin es-Sûrî
- Da'bel b. Ali el-Huzzaî (246/866)¹⁶⁷
- Mervan b. Ebî Hafsa
- Musilîn¹⁶⁸
- Muhammed b. Hâzim¹⁶⁹
- Salih b. Abdulkuddus¹⁷⁰
- İbnu'l- Heysem(432/1040)¹⁷¹
- Ahmed b. Yusuf el-Enbar

¹⁵⁶ el-Âmilî, *age.*, s. 253.

¹⁵⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 274.

¹⁵⁸ el-Âmilî, *age.*, s. 286.

¹⁵⁹ el-Âmilî, *age.*, s. 291.

¹⁶⁰ el-Âmilî, *age.*, s. 302.

¹⁶¹ el-Âmilî, *age.*, s. 323.

¹⁶² el-Âmilî, *age.*, s. 356.

¹⁶³ el-Âmilî, *age.*, s.460.

¹⁶⁴ el-Âmilî, *age.*, s.480.

¹⁶⁵ el-Âmilî, *age.*, s.501.

¹⁶⁶ el-Âmilî, *age.*, s.508.

¹⁶⁷ el-Âmilî, *age.*, s.558.

¹⁶⁸ el-Âmilî, *age.*, s.578.

¹⁶⁹ el-Âmilî, *age.*, s.580.

¹⁷⁰ el-Âmilî, *age.*, s.614.

¹⁷¹ el-Âmilî, *age.*, s.616

2. TESBİT VE DEĞERLENDİRME

Ahlâki ve hikmetli özdeyişleri, vaaz ve nasihatleri çok sıkça kullanan el-Âmilî bu sözler üzerinde tahlil yapma yöntemine hiç başvurmamıştır. Ama bu, onun hayat felsefesi hakkında bilgi edinmemize mani değildir. Seçtiği örneklerden de anlaşıldığına göre en temel vurgusu erdemli ve faziletli bir kişilik kazanmaktır. Bu meziyet hangi noktadan başlar ve nasıl oluşur temel prensibinden hareket etmektedir. Temele ilim konusunu koyup, ilim için harcanan bir ömrün insanı anlamsız çaba ve gayretlerden koruyacağını ifade eder. Ayrıca ilmin kişiyi Allah’a yaklaştıracığı üzerinde özellikle durmaktadır. Amel ve ihlâs olmayan ilmin sahibine yük olmaktan başka bir faydasının olmayacağını sık sık belirtmektedir.

Ahlak ve yaşama biçimi arasındaki bağıntı kitabın tümüne yayılmış özel bir vurgudur. Tasavvufun temel prensibi olan insan-ı kâmil yetiştirme arzusu bu kitapta anlaşılan en önemli niteliktir. İnsanın genel özelliklerinden yola çıkarak, kişinin kendisi, ailesi, hocası, arkadaşları v.b. akla gelebilecek her türlü münasebette nasıl olması gerektiği, özel hayat ve toplumsal ilişkilerde nelere dikkat etmesi gerektiği konuları kitabın genel ve özel vurgusudur. Sosyal ilişkilerde “kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma” düsturundan hareketle ferdin mutluluğu, toplumun huzur ve refahı için gerekli tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Akıl nakil ilişkisi içerisinde dünyalık kaygılardan gerçek anlamda kurtulmanın Allah’a yönelme ve ahiret için çalışma dışında bir yolunun bulunmadığı üzerinde durulmuştur

3. EL-MİHLÂT’A YÖNELTİLEN BAZI ELEŞTİRİLER

Delâl Abbas, el-Âmilî’nin ismi ve dolayısıyla eserlerinin de meşhur olması, bazı yazar ve şairlerin el-Âmilî’ye ait olmayan eserleri ona nisbet etmelerine sebep olduğunu belirtmiş. Bu durum müellifin Mısırda basılan el-Mihlât adlı kitabıyla Dımeşk’te basılan Esrâru’l-Belâğa adlı kitabında görüldüğünü iddia etmektedir.¹⁷²

¹⁷² Bizim elimizdeki el-Mihlât iddia edilen Mısır baskısının aynısıdır.

Delâl Abbas kitabın Bahâu'd-dîn el-Âmilî'nin olmadığını söyleyerek bu iddiasını şöyle açıklamaktadır.

el-Âmilî, el-Mihlât kitabından sonra yazdığı el-Keşkûl adlı eserinde şâir Burhaneddin-i Kîrâtî'ye ve İbn-i Harrât'a birçok beyt söyledikten sonra: el- Mihlât'ta bu kasideleri söyleyince el-Keşkûl'de bu kadarıyla yetindim, demiştir. Ancak zikri geçen, Kîrâtî ve İbn-i Harrât'ın kıssalarını ve Seyyid Tüsterî'nin el-Mihlât'tan naklettiği Abdullah bin İstintâl'in duası, el-Mihlât'ta bulunmamaktadır.

Kitapta mevzu hadis, aklın kabul etmediği hurafe ve israiliyyatlarla doludur. Mısır'da basılan el-Mihlât kitabının her safhası bu kitabın başkasının olduğunu isbat eder. Delâl Abbas bu görüşünü kuvvetlendiren bazı misalleri şöyle sıralıyor:

1- Müellifin el-Hablu'l-metîn, Hulâsatu'l-hisab ve el-Keşkûl gibi basılmış yahut yazma durumunda olan diğer eserlerinde yaptığı gibi, âdetlerinden biri de kitaplarına kitabı, konularının ehemmiyetini ve uyacağı programı tarif eden bir önsözle başlamasıdır. el-Mihlât kitabına ise bir önsöz yazmamış direkt olarak besmele, hamdele ve salveden sonra Muaz bin Cebel dedi ki:... diye başlayan, ilimle alakalı hadisi şerifle konuya giriş yapmıştır.¹⁷³

2- Bu kitapta Ebû Hureyre'den rivayet edildiği söylenen birçok hadis hakkında şu gibi üslup kullanılmıştır:"Bu hadis birçok yoldan sahihtir. İmam Ahmed, Hakim, Beyhakî, Ebû Hureyre'nin rivayetinden tahrir etmişlerdir. İşte bu üslup el-Âmilî'nin fıkıh kitaplarında ve hadis rivayetindeki üslubu değildir. Kitapta gelen şer'i meseleler şîa fikhına ait değildir.

3- Yazarın üslubunda her şeyi hayra yormak ve bir vesileye tutunmak vardır. Bu metodu seçen kimsenin de en basit işlerini bile hadis ve buna tayin edilen hükümlere sevk etmek, Peygamber'in, Hulefâ-i Râşidîn'in söz ve fiillerine yahut ulemanın telif ve tayin ettikleri hükümlere nisbet etmesi gerekir. Bunun misali Ömer İbnü-l Hattab Radiyallahu Anh'a nisbet edilen sözdür: "Şüpheli bir şeyden kazanç elde etmek dilenmekten daha hayırlıdır."¹⁷⁴

¹⁷³ el-Âmilî, *age.*, s. 17.

¹⁷⁴ el-Âmilî, *age.*, s. 67.

Bu sözü seçen fırsatı ganimet bilen yalancıdır. Dar zamanda haram kazancı güzel görmüştür.

4- Bu kitabı yazan Şia değildir. Şia olsaydı Muaviye Radıyallahu Anh demez. Yezid b. Muaviye'nin yüzünü güldüren hadisleri de söylemezdi.

5- Yazar Câhız'ın bütün sözlerini lafız ve zamanı tahrif ederek kendininmiş gibi aktardı. Şu şiiri kendine nisbet etmekte yanıldığı gibi:

إِذَا كُنْتَ فِي حَاجَةٍ مُرْسِلًا وَأَنْتَ بِإِنجَازِهَا مُعْرَمٌ
فَأَرْسِلْ بِأَكْمَهُ ذِي صَلْبَةٍ بِهِ صَمَمٌ أَعْطَشُ أَبْكَمٌ
وَدَعْ عَنْكَ كُلَّ رَسُولٍ سِوَى رَسُولٍ يُقَالُ لَهُ الدَّرَاهِمُ¹⁷⁵

Ödemeye mecbur olduğun bir borcunu ödemek istediğinde birini elçi olarak gönderirsen

Ödemeye son derece kör, sağır ve dilsizi gönder.

Borcu ödemedi kendisine dirhem denilen vasıttan başka bütün vasıtaları terk et.

Bu beytler h:369 m: 979'da vefat eden Ahmet bin Fâris'in beyitlerinden alınmıştır.

إِذَا كُنْتَ فِي حَاجَةٍ مُرْسِلًا وَأَنْتَ بِهَا كَلْفٌ مُعْرَمٌ
فَأَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ وَذَلِكَ الْحَكِيمُ هُوَ الدَّرَاهِمُ

Ödemekle mükellef olduğun bir işte birini elçi olarak gönderirsen

Tavsiye etmediğin halde hükmediciyi gönder ki zaten bu hükmedici de dirhemdir.

Diğer bir yerde şöyle demiştir:

Bazı reisler beni çağırdı. Evlerine varınca “onlar gitti” dediler. Buna binaen şu beyitleri yazdım:

يَا مَنْ دَعَانِي فَقَرَّ مَنِّي أَخْلَقْتَ بِاللَّهِ حُسْنَ ظَنِّي
قَدْ كُنْتَ أَرْضِي بِخُبْرٍ بَرٍّ وَكَامِخٍ أَوْ قَلِيلِ جُبْنٍ
وَ سَكْرَةٍ مِنْ نَبِيدِ تَمْرٍ أَقَامَ دَهْرًا بِقَعْرِ دَنْ

¹⁷⁵ el-Âmilî, age., s. 39.

وَلَيْسَ يَغْلُو بِمَا ذُكِّرْنَا مُحَدَّثٌ شَاعِرٌ مُعَنَّ

Ey beni çağıran benden kaçtın; bana karşı va'dini bozdun.

Ben buğday ekmeği, turşu ve birazcık peynire razıyım.

Derin bir testiyle ânı değerlendirecek sekir verici hurma şirasına da...

Teğannî yapıp çok konuşan şâir zikrettiğimiz şeyleri çok bulmadı.

Bu beyitleri söyleyen ancak المخلاة kitabını toplayan, hıfzındaki kıssaları rivayet etmeyi istediği zaman, basit bir üslup ve zayıf bir nahivle rivayet eden bu meçhul kişidir. İşte bütün bunlar bize bu adamın üslubunun basit, lügatının zayıf ve yine lügatının on sekiz ve on dokuzuncu asrın kitaplarındaki vakıf olduğumuz delillerine yakın olduğunu kuvvetlendirir. Mesela “Efendim Ömer İbn Hattab’dan şöyle rivayet edildi.” gibi. Ve “bazı kişilere Kur’an’ı ezberledin mi? diye sorulunca onlarda evet dediler. Peki o zaman Duhân Sûresi’nin başı nedir? diye soruldu. Onlar da: Yaş odundur. diye cevap verdiler. Bir kıssada da şöyle anlatıldı: “Abdullah Kulâsî gemi ile seyahat ediyordu. Gemileri şiddetli bir rüzgâra yakalandı. Bunun üzerine yolcular Allah’a boyun eğip dua ettiler. Ve adak adayıp şöyle dediler: Ey Abdullah biz hepimiz Allah Teâlâ’ya ahid verdik ve bizi bu fırtınadan kurtarırsa ona adak adadık. Sen sonuncusun Allah Teâlâ’ya ahid verip adak adadın mı? Abdullah Kulâsî de şöyle dedi: Ben dünyadan kendimi soyutladım; adak benim neyime! Bana çok ısrar ettiler ben de Allah Teâlâ beni içinde bulunduğum beladan kurtarırsa ebediyen fil eti yemeyeceğim diye adak adadım. O da nedir sen hiç fil eti yedin mi? dediler.”¹⁷⁶

Delâl Abbas’ın bu görüşlerinden bazılarına katılmakla beraber bazılarında aynı kanaatte değiliz. Mesela kitaba bir önsözün yazılmamış olması ve bu üslup el-Âmilî’nin üslubu olmaması konusunda; yazar bütün kitaplarında aynı metodu kullanmak durumunda olmadığını düşünüyoruz. Ayrıca el-Âmilî, el-Mihlât kitabı hakkında gençlik yıllarında yazdığı bir eseri olduğunu söylemiş yazıldığı tarihi tam olarak tesbit edememekle beraber ilk yazdığı eserlerinden biri olduğunu, metodunun diğer kitaplarda daha da sistemleşmiş olduğunu düşünüyoruz.

Bundan başka el-Âmilî’nin şii olduğu düşüncesinden yola çıkarak birçok yerde bu kitabın yazarının şii olmadığı dolayısıyla kitap el-Âmilî’nin olamayacağı

¹⁷⁶ Delal Abbas, *age.*, s.269–277.

üzerinde durulmuş. Ancak mezhebi konusunda da değindiğimiz gibi el-Âmilî hakkında aynı dönemde yaşamış tarihçiler, devlet ricaline yakın olmasından dolayı Şii gibi davrandığı, aksi taktirde öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğinden böyle davranması gerektiği belirtilmiş. Şii olduğunu söyleyenler bile mutaassıp birisi olmadığını, şeraite ters düşmeyen bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu belirtilmiş.

Yazarın her şeyi hayra yorma, bir vesileye tutunma ve söylediği şeylere hadislerden ve Hulefa-i Raşidin'in sözlerinden bir delil bulma gibi bir özelliğinden bahsedilmiş ve Hz. Ömer'e nisbet edilen "şüpheli bir şeyden kazanç sağlamak dilenmekten daha hayırlıdır" sözüne, bu sözü seçen fırsatı ganimet bilen yalancıdır. Dar zamanda haram kazancı güzel görmüştür yorumunu getirmiş. Ancak bu sözün öncesi ve sonrasına bakıldığında müellif ısrarla çalışmanın önemi üzerinde durmuş, fakirliğin zor olduğunu başkalarından bir şeyler beklemektense kendi emeğinin karşılığını beklemek üstün bir meziyet olduğunu belirtmiş ve bu noktada da bu sözü aktarmış. Kaldı ki kitabın başka yerlerinde Müslümanın şüpheli şeylerden bile kaçınması gerektiği belirtilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ el-Âmilî, *age.*, s. 90.

SONUÇ

el-Âmilî, 953/1546 yılında Lübnan'ın Cebel-u Âmil bölgesinde doğmuş, küçük yaşlardayken ailesiyle birlikte İran'a göç etmiştir. Babası Hüseyin b. Abdissamed, aynı zamanda ilk hocasıdır. Babasından, Arapça, usul-u fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerini öğrenmiş ve on sekiz yaşındayken icazet almıştır. Babasından başka, devrin ileri gelen âlimleriyle tanışıp bir çok hocadan ders almıştır. Safevîler zamanında devletin önemli dini kurumlarında görev yapmış, İlim öğrenmek ve öğretmek gayesiyle ömrünün hemen tamamını seyahatlerle geçirmiş olan el-Âmilî, bu uğurda yüzden fazla talebe yetiştirmiş, aklî ve naklî ilimlerde doksan civarında eserin altına imza atmıştır. Yazdığı eserler İran'da, Irak'ta ve Osmanlı devletinde asırlarca okutulmuş, ana dili Arapça olduğu halde Farsça yazdığı manzum eserleri, kendi türünde başarılı sayılan eserlerin arasına girmiştir.

Hem dini ilimlerde hem de pozitif ilimlerde iyi bir âlim olan el-Âmilî dini-sosyal kültürü oldukça geniş bir kişidir. Bu durum, el-Mihlat adlı eserine bakılınca çok rahat görülür. Çünkü el-Mihlat adlı eser ve daha sonra yazdığı el-Keşkül adlı eser yaşama dair her şeyin bulunabileceği kendisinin belirttiği gibi bir başucu kitabı olma özelliğine sahiptir. el-Mihlatı gençlik yıllarında, el-Keşkül'ü ise daha sonraki yıllarda telif etmiş ve bu iki kitapta müellifin hayatı boyunca okuduğu eserlerde karşılaştığı güzel ve ilginç parçaların düzensiz bir biçimde bir araya toplanmasıyla meydana gelmiştir. Bakıldığı zaman Arap edebiyatında bu tür eserlerin en iyi örneklerinden olan bu eserler müellifin geniş kültürünü, ince zevkini gösterdiği gibi telif edildiği çağın edebiyat ve kültür seviyesine de ışık tutmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULLAH NİMET,

Felâsifetü 'ş-şîa, Dâru'l-Fikr, Lübnan.

el -ÂMİLÎ Bahau'd-dîn

el- Mihlât, düzenleyen: Muhammet Halil Başa, Alemu'l-Kutub, Beyrut, 1985

el-Keşkül, thk. Et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Dâru İhyâi'l Kûtûbi'l Arabiyye, t.s.

el-BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa,

Hediyetu 'l- 'Arifîn fi Esmâi 'l-Muellifîn ve Âsâru 'l-Musannifîn, I-II, 1955,

DAYF, Şevki,

el-Belâğa, Tatavvur ve Târîh, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1990.

DELÂL ABBAS,

Bahâu'd-dîn el-el-Âmilî Edîben ve Fakîhen ve Alimen, Daru'l-Hıvar, 1995

DİA,

Türkiye Diyânet Vakfı Ansiklopedisi, I-XXX,

HAFÂCÎ, ebu'l-Abbas Şihabu'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer

Rayhânetu 'l-Elibbâ ve Zehrati 'l- Hayatu 'd-Dünya, (Thk. Abdulfettah Muhammed Hulvî), Kahire, 1967.

HÛNSÂRÎ, Muhammed Bâkır b.Zeyne'l-Âbidîn b. Cafer el- Mûsevî

Ravdâtü 'l-Cennat fi Ahvâli 'l-Ulema ve 's-Sâdât, I-VIII, (Thk. Esedullah İsmailiyyan), Tahran, 1392.

el-HURRU'L-ÂMİLÎ,

Emelu 'l-Âmil, I, Mektebetu'l-Endülüs, Bağdad.

İA,

İslam Alemi Tarih Coğrafya Etnoğrafya ve Biyografya Lügati, MEB.Yayımları, İstanbul, 1978.

İBN M'ASUM

Silâfetu'l-Asr fî Mehasini'ş-Şuarâi bi Külli Mısr, el-Mektebetü'l-Murteaviyye li İhyâi't-Turâs, Tahran, t.s.

KADRÎ HAFİZ TÛKAN,

Turasü'l-Arabi'l-ilmî, Dâru'ş-Şuruk, Beyrut 1963

KAYS ALİ KAYS

el-İraniyyun ve'l-Edebu'l-Arabî, III, Müessesetü'l-Buhus ve't-Tahkîkâti's-Sikafîyye, Tahran, 1986.

KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah,

Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmâ'l-Kutubi ve'l-Funûn, I-II, İstanbul, 1941,

eL-KEHHÂLE, Ömer Rıza,

Mu'cemu'l-Muellifîn, I-XV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1958,

MUHSİN el-EMİN

'Ayânu'ş-Şia, (*Thk. Hasan el-Emîn*), I-X, Dâru't-Taaruf, Beyrut, 1983.

MUHAMMED el- MUHİBBÎ,

Hülâsatu'l- Esîr, III, İstanbul.

MUHAMMED ALTUNCÎ

Bahâu'd-dîn el-el-Âmilî Edîben Şâiren Alimen, Dımeşk

SALİH ZEKÎ

Asar-ı Bakiye, Matbaay-ı Amire, II, İstanbul, 1329.

SERKÎS, Yusuf İlyan

Mu'cem, Daru's-Sadr, Beyrut 1928,

ŞEMŞETTİN Sâmi,

Kâmûsu'l-A'lâm, Mihran Matbası, İstanbul, 1308,

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa‘deddin Mes‘ud b. Ömer,

Muhtasaru'l-Ma‘ânî, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, ts.,

ZEYDAN, Corci

Tarihu Âdabi lügati'l- ‘Arabiyye, I-IV, Beyrut 1983.

ez-ZİRİKLİ, Hayrettin,

el-A'lâm, I-VIII, Dâru'l-‘İlm, Beyrut, 1984.
